

**Türkçenin Yabancı/İkinci Dil Olarak Öğretiminde
Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemi Dil Politikaları ve
Uluslaşma * ****

**Language Policies and Nationalism in the Teaching of
Turkish as a Foreign/Second Language During the
Tanzimat and Constitutional Era**

Hasan Hüseyin MUTLU¹, Vehbi AKDİ², Muhammed Eren UYGUR³

¹Ordu Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, hasanhuseyinmutlu@odu.edu.tr

² Ordu Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, vehbiakdi@odu.edu.tr

³Ordu Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, merenuygur@odu.edu.tr

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/ Research Article

Makalenin Geliş Tarihi: 24.03.2024

Yayına Kabul Tarihi: 18.03.2025

ÖZ

Türkçenin yabancı/ikinci dil olarak öğretiminin tarihsel sürecinin Hunlar Dönemi'ne dek uzandığı belirtilse de bu alandaki sistematik ve düzenli öğretimin temelleri 18. ve 19. yüzyıllarda atılmıştır. Daha önceki çalışmalar, çoğunlukla seyahat ve askerîye odaklı olup özel amaçlı dil öğretimi kapsamında değerlendirilebilecek; dil bilgisi kitaplarını, konuşma kılavuzlarını ve sözlükleri içermektedir. Türkçenin yabancı/ikinci dil olarak öğretimi özellikle Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde önemli ilerlemeler kaydetmiş ve Fransız Devrimi'nin ardından gelen milliyetçi değişimlerden etkilenmiştir. Bu dönemlerde Türkçe öğretimi, İttihâd-ı Anâsır'ı sağlamak açısından kritik roller oynamıştır. Bu anlamda ilgili dönemlerde uygulanmış Türkçenin yabancı/ikinci dil olarak öğretimi politikalarını tarihî ve eğitsel yönden incelemek önemli görülmektedir. Bu

***Alıntılama:** Mutlu, H. H., Akdi, V. ve Uygur, M. E. (2024). Türkçenin yabancı/ikinci dil olarak öğretiminde Tanzimat ve Meşrutiyet dönemi dil politikaları ve uluslaşma. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 45(1), 383-419.

****** Bu makale 26-27 Eylül 2023 tarihleri arasında Belçika'da düzenlenen Uluslararası Miras Dil ve Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Sempozyumu adlı etkinlikte sözlü bildiri olarak sunulmuş ve özeti sempozyum bildiri özet kitabında basılmış "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemi Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Dil Politikaları ve Uluslaşma" başlıklı bildirinin tamamlanmış hâlidir.

araştırmada ele alınan konu çerçevesinde; arşiv belgeleri, akademik makaleler, kitaplar ve tezler incelenerek kapsamlı bir tarama yapılmıştır. Elde edilen veriler, doküman inceleme yöntemiyle analiz edilmiştir. Bulgular, Osmanlı Devri'nde gayr-i Türk tebaaya Türkçe öğretimine 18. yüzyıldan itibaren yoğunlaştığını, Türkçe öğretiminin vatanı bir arada tutmak için kritik görüldüğünü ve bu alandaki materyallerin çoğunlukla gayrimüslim tebaa veya yabancı dilliler tarafından hazırlandığını göstermektedir. Sonuç olarak Tanzimat'tan itibaren Osmanlılık fikri çerçevesinde Türkçe öğretimiyle Osmanlı tebaasının entegrasyonu hedeflenmesine rağmen savaş koşulları da dâhil olmak üzere çeşitli faktörlerin bu hedefin gerçekleşmesini engellediği tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: *Osmanlı Dönemi, Türkçenin yabancı/ikinci dil olarak öğretimi, Tanzimat Dönemi, Meşrutiyet Dönemi, Dil politikaları.*

ABSTRACT

The history of teaching Turkish as a foreign language extends back to the Huns period; however, the foundations of systematic instruction in this field were laid in the 18th and 19th centuries. Earlier efforts focused on travel and military needs, comprising grammar books, conversation guides, and dictionaries. Teaching Turkish as a foreign/second language, particularly during the Tanzimat and Constitutional Era, saw significant advancements and was influenced by nationalist changes. During these periods, the teaching of Turkish played a critical role in achieving the İttihâd-ı Anâsır (Unity of Ottoman Ethnic Elements). In this context, examining the historical and educational aspects of the policies implemented for teaching Turkish as a foreign/second language in the relevant eras is important. Within the scope of the topic, a comprehensive review was conducted by examining archival documents, academic articles, books, and theses. The data were analyzed using the document review method. Findings indicate that from the 18th century onwards, there was an intensified focus on teaching Turkish to non-Turkish subjects of the Ottoman Empire, and the instruction of Turkish was considered critical for maintaining the integrity of the homeland. The materials in this field were predominantly prepared by non-Muslim subjects or foreign linguists. In conclusion, although the integration of the Ottoman subjects was targeted through the teaching of Turkish within the framework of Ottomanism from the Tanzimat period onwards, it has been identified that various factors, including wartime conditions, hindered the realization of this objective.

Keywords: *Ottoman Period, Teaching Turkish as a foreign/second language, Tanzimat Era, Constitutional Era, Language policies.*

GİRİŞ

Türkçenin yabancı/ikinci dil olarak öğretimi, tarihî süreçte pek çok dönüşüm geçirmiştir. Bu dönüşümlerden olan Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Türkçenin yabancı/ikinci dil olarak öğretiminde yaşanan *kırılmalar* mühim görülmektedir. Tanzimat Dönemi'nden önce Türkçenin yabancılara, gayr-i Türk tebaaya öğretimi bahsine derinlemesine

bakıldığında bu ehemmiyet ve *kırılma* hususu daha iyi anlaşılabilir. Tanzimat Devrinden önce Türkçenin gayr-i Türklere, yabancılara öğretimi bahsi üzerine yapılan çalışmaların müellifleri genellikle yabancı kökenli dilciler, seyyahlardır. Matbaanın yaygınlaşmasıyla bu alanda yapılan çalışmaların sayısı artarak devam etmişse de müellifler çoğunlukla yabancı kökenli olarak kalmaya devam etmiştir. Güzel ve Barın'a (2020, s. 31) göre Kâşgarî'den 1850 yılına değin Türkler tarafından yazılmış Türkçenin yabancı/ikinci dil olarak öğretimini amaçlayan esere rastlanmamaktadır. Bunun yanında Osmanlıdaki *millet sistemi* dolayısıyla dil öğrenimi ve öğretiminde var olan serbestiden sebeple Türkçenin yaygın bir biçimde tüm tebaaya öğretimi de söz konusu olamamıştır. Tanzimatla beraber gelen uluslaşma etkisi, Türkçenin *İttihad-ı Anasır*'ı sağlamak için tüm tebaaya öğretimini hedeflenmesi, bu alandaki neşriyatın çoğalmasa gibi faktörler dikkate alındığında Türkçenin yabancı/ikinci dil olarak öğretimini tarihî seyrinde Tanzimat Devri'yle beraber bir *kırılmanın* yaşandığından bahsedilebilir. Bu kırılmadan sonra Türkçe öğretimi ve öğrenimi bahsi önemini artırarak devam etmiş, özellikle II. Meşrutiyet Dönemi'nde bu alanda "yeni bir perde" açılmıştır.

Sözü edilen devirlerden önce Türkçenin yabancı/ikinci dil olarak öğretimi hakkında elimizde sınırlı veri ve kaynak bulunmaktadır. Biçer (2017), bu süreci Hunlara kadar götürmüştür. Bazı kaynaklar ise Türkçenin yabancı/ikinci dil olarak öğretimi tarihini Kâşgarî'nin (1074) *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ü ile başlatırken (Ağar, 2011; Balcı, 2016; Barın, 2004; Bayraktar, 2003; Demirdöven ve Özcan, 2018; Erdem, 2009; Hengirmen, 1993) kimi kaynaklar bu süreci Uygurlar ve Köktürkler Dönemi'ne götürmekte (Güzel, 2018), kimileri ise Türklerin tarih sahnesine çıkışı ile ilgili süreci başlatmaktadır (Aykaç, 2019). Başlangıç noktası tam olarak tayin edilemese de Türkçenin yabancı/ikinci dil olarak öğretimi tarihinin uzun bir geçmişe sahip olduğu âşikârdır.

Türkçenin yabancı/ikinci dil olarak öğretimini Osmanlı Devri'nde hız kazandığı görülmektedir (Balcı, 2016, s. 17). Bu bağlamda, 16. yüzyılda yayımlanan ve mevcutta erişilebilen Osmanlı Türkçesiyle yazılmış ilk dil bilgisi eserinin, Bergamalı Kadri'nin telif ettiği *Müeyyessiretü'l-ulûm* olduğu ifade edilmekte (Gülsevin, 1990), sözü edilen

eserin Türkçenin yabancı/ikinci dil olarak öğretimi kapsamında başvuru kaynağı şeklinde kullanılabilecek ikincil mahiyette bir eser olduğu belirtilmektedir (Balcı, 2016).

Bir Anadolu Beyliği olarak kurulan Osmanlı Devleti'nde Türkçe esas dil olarak benimsenmiş ve devlet dili olarak kullanılmıştır (Dilâçar, 1961). Bunun, Selçuklu Devleti'nin aksine beyliklerin resmî dil olarak Türkçeyi yeğlemesi (Merçil, 2000), tahsilli olmadıkları için idarecilerin ana dilleri olan Türkçeden başka dil bilmemeleri ve o dönemlerde Türkçe tercüme faaliyetlerinin görece yoğun olmasından kaynaklandığı söylenebilir (Kemaloğlu, 2015). Ayrıca, o dönemde Anadolu sahasında Türkçe oldukça yaygınlaştığı için devlet dili olarak başka bir dilin tercih edilmesi mümkün değildi (Develi, 2009, s. 10). Bu dönemde ayrıca, Karamanoğlu Mehmet Bey'in yayımladığı fermanla Türkçenin resmî dil olarak ilan edildiğini de belirtmek gerekir (Sevengil, 1961). Öte yandan, Türkçenin resmî dil ilan edilmesinin, o dönemdeki kültürel hegemonyaya bir karşı çıkış olduğunu öne süren görüşler de bulunmaktadır (Belge, 2008).

Osmanlı'da Türkçenin konumu, eğitim ve kültür hayatında İstanbul'un fethine değin birincil dil biçiminde görülmektedir. İstanbul'un fethiyle imparatorluk hüviyetine bürünen Osmanlı'da kültürel anlamda çoğulluk kendini göstermiş, kültür hayatında baskın dil Arapça ve Farsçaya doğru meylenmişse de gündelik dilde baskın olan dil Türkçe olarak kalmıştır (Develi, 2009; Kartallıoğlu, 2021; Yalçın, 2018). Ayrıca, Güngör (2007, s. 75), Osmanlı Devleti'nde idarecilerle halkın aynı dili konuştuğunu ve bu açıdan Müslüman Türk devletleri arasında Osmanlı'nın tek örnek olduğunu belirtmiş, bu bağlamda Türkçenin Osmanlı'daki yerini açıklamıştır.

Osmanlı'da *elsine-i selâse* olarak addedilen Arapça, Farsça ve Türkçe gerek eğitim gerekse de kültür hayatında ve özellikle edebiyatta adeta tek bir dil muamelesi görmüştür (Balcı ve Gültekin, 2017).[†] Özellikle 16. yüzyıldan itibaren Hicaz'ın fethi ve hilafetin

[†] Elsine, Arapça kökenli olup lisanlar, diller anlamına gelmektedir. Selâse ise kabaca üçle ilgili olan, üç demektir. Bu anlamda elsine-i selâse, *üç dil* olarak tanımlanabilir (Ayverdi, 2008, s. 856). Osmanlı devrinde çeşitli sebeplerle bu dillere ayrı bir önem atfedilmiş ve bu dilleri iyi derecede bilmek bir kıdem, kademe elde etme bakımından mühim görülmüştür. Detaylı bilgi için bk. Gültekin, İ. (2021). *Dil öğretiminde tarihî derinlik: manzum sözlükler*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Osmanlı'ya geçmesiyle İslam'ın etkisi daha da artmış, bu etki dil açısından Arapçanın görünürlüğünün artmasıyla kendini göstermiştir (Karpas, 2004). Arapça ve Farsçanın Osmanlı içindeki konumu Belge (2008) ve Karal (1978) tarafından Latincenin Orta Çağ'daki durumuna benzetilmektedir. Belge'ye (2008) göre Arapça ve Farsça o dönemin *lingua francası*'dır. Bu çerçevede Osmanlı eğitim müesseselerinde baskın olarak öğretilen dil olarak Arapça öne çıkmış, Arapça-Farsça sarf ve nahve oldukça önem verilmiştir. Bu ehemmiyeti, kendisi de Türkçe öğrenen, şiir çevirileri yapan ve 18. yüzyılda Türk kültür tarihine dair önemli araştırmalar yürüten bir din adamı olan Gian Battista Toderini, Arapça ve Farsçanın öğreniminin "Türk dilini zarif bir biçimde yazabilmek", "ana dilini yetkin kullanabilmek" ve "ilimlere nüfuz edebilmek" için gerekli olduğunu belirtmiş ve pek çok Türkün bu dillere vukūfiyetini vurgulamıştır (Toderini, 2018, ss. 12-13).

Osmanlı eğitim müesseselerinde ise eğitim dilinin Türkçe olduğu belirtilmekte, medreseler hariç olmak üzere tüm kademelerde Türkçeye ayrı bir ders saati ayrıldığı ifade edilmektedir (Ergin, 1977; Ergün, 1996; Işıksalan, 1997; Karal, 1978; Sakaoğlu, 2003). Medreselerde eğitim-öğretim faaliyetleri, yirminci yüzyıla dek büyük bir dönüşümden geçmeden sürmüş, 1909 yılında gerçekleştirilen medrese reformları kapsamında, Arapçanın yanı sıra Türkçe ve Farsça da öğretim dilleri arasına dâhil edilmiştir (Şengül, 2009, s. 35). Bu anlamda geniş bir coğrafyaya hükmeden Osmanlı'nın Türkçeyi bu denli etkin kullanması, Türkçenin yabancı/ikinci dil olarak öğretimi kapsamında Osmanlı'daki ana dili Türkçe olmayan nüfus yoğunluğu dikkate alındığında önem kazanmaktadır (Şimşek, 2023). Yine bu minvalde Türkçenin özellikle Balkan coğrafyalarında Osmanlı Dönemi'nde gündelik hayatta kullanıldığı görülmekte, resmî dil olarak Türkçenin Osmanlı coğrafyasında tercih edildiği yorumu yapılabilmektedir (Develi, 2009). Ayrıca, gayrimüslim tebaa içinde özellikle Rumların Türkçe bilmediği, Ermeniler içinde ise Türkçe bilmeyenin çok az olduğu belirtilmekte, tebaa içinde ortak dilin önemi vurgulanmaktadır (Yazıcı, 1993). Ancak Faroqi (2014), Rumların da ciddi mânâda Türkçe bildiğini ve hatta Rumcayı sadece ayinlerde kullandıklarını belirtir. Sadoğlu (2010), Osmanlı İmparatorluğu'nun Tanzimat Dönemi'ne kadar gayr-i Türk tebaaya aktif

ve sistemli bir biçimde Türkçe öğretimi gerçekleştirmemiş olmasına karşın, Türk dilinin özellikle Araplar, Pomaklar ve Arnavutlar arasında geniş bir yaygınlık kazandığını belirtmektedir. Açık (2018, s. 598) ise Osmanlı İmparatorluğu'nun egemen olduğu geniş topraklarda, Türkçenin tek dil olarak benimsenmesine yönelik bir siyasetin izlenmediği ve mevcut kanunların icrasında gereken özenin gösterilmediğini belirtmektedir. Bu bakımdan Tanzimat öncesi dil politikaları hakkında yorumlar farklılaşsa da Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinin, Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme sürecinde dil politikaları açısından dönüştürücü bir rol oynadığı açıktır (Balçık, 2009).

Tanzimat Dönemi, Osmanlı Devleti'nin gayr-i Türk tebaaya Türkçe öğretimi konusunda daha aktif bir çaba içinde olduğu bir dönemdir. Bu dönemde özellikle 1789 Fransız İhtilali sonrasında yayılan milliyetçilik hareketlerinin etkisiyle, devletin dil politikalarında devlet bütünlüğünü pekiştirecek adımlar atılmıştır (Özyurt, 2013). Gayr-ı Türk tebaanın Türkçe öğrenimi, başlangıçta gönüllülük ve talep esasına dayalı iken zamanla devletin stratejik bir hamlesi hâline gelmiştir (Kotan ve Nehir, 2022). Bu dönemlerde, Osmanlı Devleti'nin çok uluslu yapısı ve geniş coğrafi sınırları dâhilindeki etnik ve dinî gruplara yönelik Türkçe öğretimi politikalarında önemli değişiklikler yaşanmıştır (Karal, 1985). Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile başlayan bu süreç, Osmanlıcılık ideolojisinin bir parçası olarak Türkçenin resmî ve eğitim dili olarak kullanımını teşvik etmiş, I. ve II. Meşrutiyet Dönemi'yle birlikte bu politikalar daha da pekiştirilmiştir.

Meşrutiyet Dönemi, İttihat ve Terakkî'nin etkisiyle Türkçenin kullanımı, öğrenimi ve öğretimini güçlendiren bir dönem olmuştur (Çelik, 2022). Bu dönemde, resmî yazışmaların Türkçe yürütülmesi, devlet okullarında Türkçenin ana dili olarak öğretilmesi ve yüksek öğretimin Türkçe yürütülmesi gibi politikalar benimsenmiştir (Tunaya, 2024). Ayrıca II. Mahmut ile başlayan dilde sadeleşme çabaları ve Türkçenin yazı dilindeki gelişimi, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar olan süreçte sınırlı da olsa bir sadeleşmeyi beraberinde getirmiştir (Levend, 2011). Bu dönemlerde, Osmanlı Devleti'nin gayr-i Türk tebaa ve yabancı okullara yönelik Türkçe öğretimi politikaları, devletin modernleşme sürecindeki dil politikalarının bir yansıması olarak değerlendirilebilir (Yaşar ve Macar, 2022). Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde

Türkçenin tüm tebaaya öğretilmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun çok uluslu yapısını bir arada tutma ve *İttihâd-ı Anâsır*'ı pekiştirme çabalarının bir parçası olarak önem kazanmıştır (Sadoğlu, 2010; Semiz, 2016). Bu süreç, dilin sadeleştirilmesi ve halkın anlayabileceği bir dil kullanılması, millî eğitimin yaygınlaşması adına mühim bir adım olarak görülmüştür. Bu çalışma kapsamında Türkçenin yabancı/ikinci dil olarak öğretiminde kritik bir evreyi işaret eden ilgili dönemler, dil politikaları perspektifinde eğitsel ve tarihsel yönden incelenmiştir. Bu çerçevede, sözü edilen dönemlere odaklanan Türkçenin yabancı/ikinci dil olarak öğretimi çalışmalarının daha çok eğitim tarihi eksenli seyrettiği görülmüş; bu dönemde uygulanan dil politikaları ve bunların uluslaşma sürecine etkisi üzerine yapılan çalışmaların ise sayıca sınırlı kaldığı tespit edilmiştir. Bu anlamda ilgili araştırmanın söz konusu evreyi dil politikaları çerçevesinde ele alıp eğitsel ve tarihsel yönden incelemesi, bu sürecin uluslaşmaya etkisini ele alması ve bu dönemde yayımlanan öğretim materyallerini betimlemesiyle alana katkı sağlaması hedeflenmiştir.

YÖNTEM

Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Türkçenin yabancı/ikinci dil olarak öğretimi ekseninde uygulanan dil politikaları ve bunun uluslaşma sürecindeki etkilerinin incelendiği bu çalışmada nitel araştırma desenlerinden doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın doğası tarihsel bir incelemeyi ve derinlemesine yorumlamayı gerektirdiği için bu yöntem tercih edilmiştir (Morgan, 2022). Doküman analizi daha önce bir analiz yöntemi olarak görülürken günümüzde eğitim alanında tek başına bir araştırma yöntemi olarak öne çıkmaktadır (Özkan, 2019). Doküman analizinde birincil ve ikincil sesli/yazılı kaynaklar, sistematik bir biçimde analiz edilmektedir (Wach ve Ward, 2013). Bu anlamda ilgili çalışmada “Osmanlı Dönemi Türkçenin yabancı/ikinci dil olarak öğretimi”, “Tanzimat Devri ve Türkçenin yabancı/ikinci dil olarak öğretimi”, “Meşrutiyet Dönemi ve Türkçenin yabancı/ikinci dil olarak öğretimi” anahtar sözcükleri çerçevesinde kaynak tarama tekniği kullanılarak toplanan veriler, doküman inceleme yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir (Karasar, 2023). Bu analiz, “elde edilen verilerin gözden

geçirilmesi, kapsamlı incelenmesi ve yorumlanması” (Bowen, 2009, s. 32) biçiminde doküman inceleme yönteminin aşamalarına uygun olarak gerçekleştirilmiştir.

Osmanlı Dönemi’nde Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminin Genel Bir Değerlendirmesi ve Uygulanan Dil Politikaları

Osmanlı Dönemi’ne ilişkin genel bir değerlendirmeye geçmeden önce, Türkçenin yabancı/ikinci dil olarak öğretimi konusunun açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Türkçenin yabancı ya da ikinci dil olarak öğretimi, günümüzde olduğu gibi Osmanlı’da da yekpare bir yapı arz etmemektedir. Bu konuda anakronizme (tarih yanılgısı) düşmemek adına öncelikle Osmanlı’da *kime yabancı (ecnebi) dendiği, neyin yabancı dil (elsine-i ecnebiyye) olduğu, kimin Türkçeyi yabancı/ikinci dil olarak öğrendiği, hangi Türkçenin yabancı/ikinci dil olarak öğretildiği ve Türkçenin yabancı/ikinci dil olarak öğretiminin nasıl yürütüldüğü* soruları açıklığa kavuşturulmalıdır. Bu anlamda öncelikle Osmanlı coğrafyasının geniş bir alanı kapsadığı, toplumun çok dilli ve çok kültürlü bir yapıda olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Önceden ifade edildiği üzere Osmanlı’da halkın gündelik olarak kullandığı dil, nüfus yoğunluğuna bağlı olarak değişiklik göstermekle birlikte esas itibarıyla Türkçeydi. İdareci sınıfının dili de Türkçeydi. Bu yüzden Türkçe, yönetici sınıfın dili olması sebebiyle *geçer akçe* olarak iş görmekteydi (Sadoğlu, 2010). Bu bağlamda, ana dili Türkçe olmayan tebaa, toplumsal sınıflar arasında yükselmek ve üst bir ekonomik statü kazanmak için Türkçeyi öğreniyordu. Osmanlı’da toplumsal sınıflar dine göre tahkim ediliyordu. Bu sebeple toplum müslim-gayrimüslim olarak ayrışıyordu. Yani yabancı olarak addedilen kesim, Osmanlı toplumunda yaşamayan, diğer devletlerde mukîm olan insanlardı. Buna göre ilk sorulan soruya, yani *Osmanlı’da yabancı (ecnebi) kimdi?* sorusuna “Osmanlı toprakları içinde yaşamayan, memâlik-i ecnebiyyede mukîm, tebaa-i ecnebiyyeden olan kişiler” şeklinde cevap verilebilir. Bu tanımlama coğrafi ayrımı ön planda tutmaktadır. Buna ek olarak hukukî ve siyasî açıdan ecnebi kavramının Osmanlı’da yıllar içinde dönüşüm geçirdiğini belirtmek gerekmektedir. Karakoç (2023), Tanzimat’tan önce yabancı olarak addedilen kimselerin harbî ve müste’menler olduğunu ifade etmiş, Tanzimat’tan sonra ecnebi kavramının ön plana çıktığını aktarmıştır. İlgili

tarihten itibaren söz konusu kavram Osmanlı tebaası olmayanları işaret etmek için kullanılmıştır.

İkinci soru yani *Osmanlıda neyin yabancı dil (elsine-i ecnebiyye) olduğu ve kimin Türkçeyi yabancı/ikinci dil olarak öğrendiği* konusuysa biraz daha karmaşıktır. Bu soruyu cevaplamadan önce ana dili, ulusal dil, resmî dil/devlet dili arasında bir ayırım yapıldığını belirtmek gerekir. “Bireyin doğuştan edindiği dil ana dili, siyasî ve toplumsal olarak bir bütünlük gösteren milletin diline ulusal dil, kanunî süreçlerle belirlenen ve kamusal alanda kullanılan dile ise resmî dil yahut devlet dili” denir (Açık, 2013, s. 819). Osmanlı’nın Kânûn-ı Esâsî’ye değin resmî olarak kabul ettiği, kanunla belirlenmiş bir dili yoktu. Ancak öncesinde resmî yazışmalarda Türkçenin tercih edilmesi, sarayın dilinin Türkçe olması (Develi, 2009), idarecilerin Türkçe konuşması (Kartallıoğlu, 2021), Enderûn’da Türkçe öğretimi yapılması (Karal, 1978), eğitim kurumlarında konuşulan dilin Türkçe olması (Ergin, 1977) ve benzeri sebeplerle “Osmanlı Devleti’nin, ordu, saray, eğitim ve belge dili Türkçeydi.” denebilir (Yalçın, 2018, s. 246). Türkçenin yabancı/ikinci dil olarak öğretimi cephesinden bakıldığında Osmanlı Devri’nde Kânûn-ı Esâsî’ye değin Enderûn Mektepleri ve Dil Oğlanları Mektepleri hariç olmak üzere resmî dilin gayr-i Türk ahaliye sistemli öğretiminden bahsedilememektedir (Balcı ve Gültekin, 2017). Öncesinde tıp okullarında ve mühendishanelerde Türkçe öğretim yapma gibi girişimler olsa da ancak Tanzimat Devri’yle devlet dilinin resmî bir biçimde gayr-i Türklere öğretiminden söz edilebilir.

Osmanlı’da neyin yabancı dil olduğu bahsine gelince, araştırmacılar; Osmanlı Türkçesindeki Farsça ve Arapça dil bilgisi ve kelime varlığı unsurları, Arapçanın ilim, Farsçanın sanat dili olması, bu dillere *elsine-i selâse* denmesi sebebiyle sözü edilen dillerin *ecnebi* sayılamayacağı belirtir (Balcı ve Gültekin, 2017, s. 62). Bunlar dışındaki lisanlar genel manada Osmanlı Devri’nde *ecnebi dil* olarak nitelendirilebilir. İlk basımı 1787 yılında yapılan G. Toderini’nin (2018) *Letteratura Turchesca* adlı eserinde *kâfir dili* olarak adlandırılan Avrupa dillerinin öğrenilmesinin Osmanlılar tarafından bir *yüz karası* olarak nitelendirildiği ifade edilmektedir. Bundan yaklaşık yüz yıl sonra benzer tespiti Cyrus Hamlin (1877, s. 57) de yapmış, Türklerin diğer yabancı dilleri hor gördüğü için

öğrenmediğini belirtmiştir. Bu anlamda Türkler tarafından diğer dillerde Türkçenin yabancı/ikinci dil olarak öğretimi amaçlı yazılan herhangi bir kitabın 19. yüzyıla değin hemen hemen hiç olmamasının sebebi anlaşılabilmektedir. Çünkü, o dönemlerde hâkim dillerden olan Arapça ve Farsça *yabancı* bir dil muamelesi görmemiş, Avrupaî lisanlar ise *kafir dili* olarak nitelendirilmiştir. Toderini (2018), bu anlayışın ancak 19.yüzyılın sonuna doğru değişmeye başladığını belirtmektedir. Yine aynı yazar mezkûr eserinde Osmanlı eğitim hayatında Arapçanın önemli bir yeri olduğunu, onun Osmanlı'da tıpkı Latince'nin Avrupa'daki konumunda olduğunu, öğrenim hayatına ilkin Arapçanın öğrenimiyle başladığını, Türk dilinin Türkler tarafından Türkçe yazılmış esaslı bir gramer kitabının olmadığını, Türklerin, Türkçenin ana dilleri olduğu için onu konuşarak öğrenebileceklerini düşündüklerini ve çoğu dil bilgisi kitaplarının ise Frenkler tarafından yazıldığını belirtir. Ardından Türkçenin öğretiminin yalnızca elifba öğretimi ve okuma eğitimi ile sınırlı kaldığını ekler.

Osmanlıda *kimin Türkçeyi yabancı/ikinci dil olarak öğrendiği* sorusuna gelince ilgili soruya kısaca *gayr-i Türk ahali* cevabı verilebilir. Ancak bu terim, geniş bir kitleyi kapsadığından açıklığa kavuşturulmalıdır. Bu terim içinde gayrimüslim tebaadan olup Türkçe öğrenenler, ecnebi olup Türkçe öğrenenler, devşirme olup Türkçe öğrenenler, Müslüman olup Türk olmayan ahalden Türkçe öğrenenler yer almaktadır. Bu grup içinde hakkında en çok veri olan ecnebler hem hatıratlarıyla hem seyahatnameleriyle hem de dil öğretimi amaçlı kaleme aldıkları eserlerle öne çıkmaktadır. Ecneblerin Türkçeyi yabancı/ikinci dil olarak öğrenmeyi istemelerinin özünde Avrupa devletlerinin Osmanlı ile siyasî ve ticarî ilişkiler geliştirmek istemeleri yatmaktadır (Demircan, 1988). Yılmaz ve Toktar'a (2018) göre ecneblerin Türkçe öğrenme sebepleri arasında; tercümanların yetiştirilmesi, ticarî faaliyetler, misyonerlik faaliyetleri, siyasî ve diplomatik sebepler ve ilmî kaygılar bulunmaktadır. Burada, diplomatik ilişkiler bağlamında, ilki 1551 yılında kurulan Dil Oğlanları Mekteplerinin büyük bir önemi vardır. Bu mektepler ile diğer devletler Osmanlı topraklarında Türkçe öğrenen diplomatlar yetiştiriyor, bu da ülkeler arası ilişkiler adına önemli bir noktayı işaret ediyor ve ilgili mekteplerde sözlü/oral yaklaşımla dil öğretimi yapılıyordu (Ağıldere, 2010; Demircan, 2012). Yine bu

gruplardan biri olan gayrimüslim tebaa özellikle 18 ve 19. yüzyıllardan itibaren yazdıkları Türkçe öğretimi kitaplarıyla dikkati çekmektedir. Hakkında en az kaynağın bulunduğu grup ise Müslüman olup Türk olmayan ahalidir. Müslüman tebaanın içinde yer alan Araplara ve Afganlara Tanzimat Devri'nden itibaren sistemli bir Türkçe öğretim çabası içinde olduğu gözlenmektedir (Akkuş, 1999; Gültekin, 2016; Yazıcı, 1995). Enderûnlu devşirmeler hakkında elimizde detaylı bilgi olsa da onların Türkçe öğrenim deneyimlerine dair bilgilerimiz kısıtlıdır. Dil öğrenme süreçlerinde, devşirmelerin; Türk ailelerinin yanına verildiği, genellikle iletişimsel yollarla dil öğrendikleri (Demircan, 2012), Enderûn Mekteplerinde özellikle ilk sene yoğun bir Türkçe dersi aldıkları bilinmektedir (Genç ve Genç, 2021).

Hulâsa, dört ayrı toplumsal grubun Türkçeyi yabancı/ikinci dil olarak öğrendiği ifade edilebilir. Çok dilli ve çok kültürlü toplum yapısı nedeniyle, ilk bakışta Türkçe bilmeyen tebaanın Türkçe öğrenmesi resmî dil ya da devlet dilinin öğrenimi gibi algılanabilir. Ancak Türkçe öğrenimi, Tanzimat Dönemi'ne kadar zorunlu hale getirilmediğinden (Topuzkanamış, 2022) ve Türkçenin devlet dili olarak ilanı kanunla resmîleştiğinde bu kanun tam anlamıyla uygulanamadığından, bahsi geçen öğrenim gönüllülük esasına göre yapılmış; bu da Türkçenin devlet dili olarak değil, yabancı/ikinci dil olarak öğrenildiğini işaret etmiştir.

Hangi Türkçenin yabancı/ikinci dil olarak öğretildiği bahsine cevap vermek gerekirse, Osmanlı Devri'nde yazılan hatıratlar ve ecnebilerin yazdığı konuşma kılavuzları, dil öğretimi kitapları incelendiğinde genellikle İstanbul'da konuşulan *kaba Türkçenin* öğretiminin amaçlandığı, özel amaçlı olmadığı müddetçe *fasih Türkçeye* çoğunlukla yer verilmediği görülmüştür. **Şekil 1**'de yer alan görsel dizininde dil öğretimi kitapları ve konuşma kılavuzlarında yer alan dil kullanımı örnekçeleri bu hususu destekler mahiyettedir.

Şekil 1 Osmanlı Devri'nde Yayımlanan Ecnebler Tarafından Yazılmış Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Amaçlı Kitap İçeriği Örnekleri

Görsel 1	Görsel 2
DES MANIERES DE PARLER LES PLUS NECESSAIRES querechladen ko- dialigha wacindig sachedan aiaqhe- dek benden salam eile- bir kinuwei ma- zoulimek mansoubini brak- mas alakasini kesmek olichachundum e kaly culi sa- dy baki olmaidy On beche ill dur guiddi nelekhaz ben gut- dum, sen qhoches echia kal var ilaydi kötkenin qorjadile باشدين ايلغيديك يندن سلام ايله بركسني موزول ايتيك منصوبتير اراقين علاقاسني كسك ولباشيدم اوقلدي اولمايدى اچكسك اولمايدى اون ش يالدي كيدم هالاسته بن كندم سن خوشه حال داريل	Gespäche 60 Stunden Weges sein. fol däs; doghru my Ist der Weg eben und grade? daghtu my Ist er bergig? bu ne daghtir Welcher Berg ist es? du bajer wasi my Ist jener Abhang breit? sudan geftür-my Ist jenes Wasser passierbar? derin my Ist es tief? bu katas metin my Ist dieser Platz befestigt? kac katas topt war Wiewiel Stück Kanonen hat er? muhafai kim dir Wer ist der Gouverneur? kac adami war Wiewiel Truppen hat es darin? sen blaim kutawuznis olurmısen Willst Du unser Führer sein? bundan bece kac gün fol war Wiewiel Tagesreisen sind es von hier nach Wien? fol ei my Ist der Weg gut? oraja big gittin my Bist Du nie nach dosthin gereist? fol tserinde gecegek jerlere ne dırtir Was für Örtir passirt man auf diesem Wege? dachy jakin fol jukmy Ist es keinen näheren Weg? kopyy nerede dir Wo ist die Brücke? bu tarafda aghae coh my Ist es in dieser Gegend viel Baume? bundan kim gecmis bu gün Wer ist heute hier durchpassirt? deniz uzak my bu jerden Ist das Meer weit von hier? Chaherter uzeringe Über Neuigkeiten. sabahinis chajir ola sultanım Guten Morgen mein Herr. chaol gedin zelebim Seien Sie willkommen mein Herr. Mehmed agha bız my Ist Mehmed Agha mit Ihnen gekommen? tate gelifor Sehen Sie, er kömmi jetai.
Görsel 3	Görsel 4
DIALOGUES 1 good morning (any time, evening) sabıhlarınız(wakıtlarınız, akshamlarınız), khayr olum. kaynag (kaynagınız) iyi mi? ne yapıyorsunuz. shükür, iyiyim. sen nasıl sin? (siz nasıl singiz?) iyiyim, shükür. afetrim, hâzrettim. mennün öldüm. chokdân ghyurémâdik. how do you do? how are you? thank you, I am well. and you, how are you? very well, thank you. that's right, I am very glad. I am delighted (to hear it). we have not seen (you) this long (time).	CHAPTER XLIV. THE VERB «TO HAVE» CONJUGATED INTERROGATIVELY, mülîk olmağ fîlinin istifhüm uzere, uzere, vezhi tasrifı. Present حال hâl. have I a horse? atım varmı. hast thou a spoon? bir qashighin varmı. has he a plato? bir tabaghi varmı. have we any glasses? gadıhlerimiz varmı. have you any towels? havatilarınız varmı. have they a table-cloth? sofrâ-bezilieri varmı. Past ماضی mâzi. had I a knife? bir bichaghim varmı-idi. hadst thou a fork? chatalin varmı-idi.

Görüleceği üzere diyalogların Latinize edilmiş hâli bugün dahi anlaşılacak sadelikte, gündelik dile yakın bir şekilde biçimlenmiştir. Buradan hareketle öğretilen dilin gündelik yaşamda kullanılan Türkçe olduğu ifade edilebilir. Aşağıdaki tablo dizgesinde *Osmanlı Devri'nde gayr-i müslim tebaa ve ecnebler tarafından yazılan Türkçenin yabancı/ikinci dil olarak öğretimi muhtevalı eserler* yer almaktadır. Osmanlı Devri'nde yazılan Türkçenin dil bilgisini tasvir eden kitapların dilleri arasında başta Almanca, İngilizce, Fransızca, Türkçe, Latince ve İtalyanca olmak üzere Macarca, Rusça, Yunanca (Rumca), Farsça, Urduca ve Ermenice gibi dillerdeki kitaplar da yer almaktadır (Balcı, 2016;

Hengirmen, 1993; Özçam, 1997). Bu eserler konuşma kılavuzu, sözlük, dil bilgisi kitabı, tarih kitabı, seyahatname, manzum sözlük biçimindedir.

Tablo 1 Osmanlı Devri'nde Gayrimüslim Tebaa ve Ecnebler Tarafından Yayımlanan Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Muhtevalı Eserler[‡]

Eserin Adı	Müellifi	Yayımlanma Tarihi
<i>Regola del parlale Turcho et Vocabulario ee Nomı et verbi</i>	Filippo Argentini	1533
<i>Grammatica Turchesca</i>	Pietro Ferraguto	1611
<i>Institutiones Linguae Turcicae Libri Quator</i>	Hieronymus Megiser	1612
<i>Stownik polsko-turecki</i>	Marcina Paszkowskiego	1615
<i>Rudimenta Grammatices Linguae Turcicae</i>	Andrea du Ryer	1630
<i>Dittionario della lingua Italiana e Turchesca</i>	Giovanni Molino	1641
<i>Vocabulario Italiano-Turchesco</i>	Bernardo da Parigi	1665
<i>Grammatica linguae turcicae</i>	William Seaman	1670
<i>Colloquia Familiaria Turcico Latina</i>	Jakab Harsányi-Nagy	1672
<i>Vocabolario Toscano e Turchesco</i>	Antonio Mascis	1677
<i>Thesaurus linguarum orientalium, Turcicae, Arabicae, Persicae ... et grammatica Turcica cum adjectis ad singula ejus capita praeceptis grammaticis Arabicae et Persicae linguae etc</i>	Franciscus a Mesgnien Meninski	1687
<i>Grammaire turque, ou methode courte et facile, pour apprendre la langue turque</i>	Jean Baptiste Holderman	1730
<i>Elemens de la Langue Turque: Ou Tables Analytiques de la Langue Turque Usuelle</i>	Pierre François Viguer	1790
<i>Primi principi della Gramatica Turca</i>	Comidas de Carbognano	1794
<i>Éléments de la grammaire turke, à l'usage des élèves de l'École royale et spéciale des langues orientales vivantes</i>	Amédée Jaubert	1823
<i>Карманная книга для русских воинов в турецких походах «Karmannaya kniga dlya russkikh voinov v turetskikh pokhodakh.»</i>	O. I. Senkovskiy	1828
<i>Theoretisch-praktische Türkische Sprachlehre für Deutsche</i>	M. Artin Hindoglou	1829
<i>A grammar of the Turkish language: with a preliminary discourse on the language and literature of the Turkish nations, a copious vocabulary, dialogues, a collection of extracts in prose and verse,</i>	Arthur Lumley Davids	1832

[‡] Bu listeye yalnızca dil öğretimi muhtevalı eserler eklenmiştir.

Eserin Adı	Müellifi	Yayınlanma Tarihi
<i>and lithographed specimens of various ancient and modern manuscripts</i>		
<i>Grammaire théorique et pratique de la langue turke, telle qu'elle est parlée à Constantinople</i>	M. Artin Hindoglou	1834
<i>A Turkish grammar compiled for the use of travellers</i>	G. Mutti	1834
<i>Grammaire Turque à l'usage des Français et Anglais</i>	Guillaume Schroeder	1835
<i>Grammatik der Türkischen Sprache</i>	Von der Berswordt	1839
<i>Grammatika turetsko-tatarskogo yazıka</i>	Mirza Kâzım Bey	1839
<i>The Turkish Interpreter on a New Grammar of the Turkish</i>	Charles Boyd	1842
<i>Grammaire raisonnée de la langue ottomane,</i>	James William Redhouse	1846
<i>Grammaire Turque, Ou Developpement Separe Et Methodique Des Trois Genres De Usites</i>	August Pfizmaier	1847
<i>Stoicheia tes Othomanikes Grammatikes</i>	Konstantinos Adosides	1850
<i>Diyalogues Français-Turcs, Precedes d'une Vocabulaire</i>	Eram Güzeloglu	1852
<i>Le Nouveau Guide de la Conversation en Français et en Turc</i>	Thomas-Xavier Bianchi	1852
<i>A Practical Grammar of the Turkish Language: With Dialogues and Vocabulary</i>	William Burckhardt Barker	1854
<i>A Reading Book of the Turkish Language: With a Grammar and Vocabulary</i>	William Burckhardt Barker	1854
<i>Le Drogman turc donnant les mots et les phrases les plus nécessaires pour la conversation</i>	Benjamin Duprat	1854
<i>Guide de la Conversation Français-Turc</i>	Alexandre Timoni	1854
<i>Chrestomathie Ottomane, Précédée De Tableaux Grammaticaux Et Suivie D'un Glossaire Turc-français</i>	Friedrich Heinrich Dieterici	1854
<i>The Turkish campaigner's vade-mecum of Ottoman colloquial language</i>	James William Redhouse	1855
<i>Eléments de la grammaire turque</i>	Louis Dubeux	1856
<i>Notice sur les divers genres d'écriture ancienne et moderne des arabes, des persans et des turcs</i>	Antoine Paulin Pihan	1856
<i>The elements of the science of grammar: ... illustrated by a comparison of the structure of the English and Turkish languages ...</i>	Edward Yates	1857
<i>Deutsch-türkisches Taschen-Wörterbuch</i>	Ármin Vámbéry	1858
<i>Guide en Trois Langues: Française, Anglaise et Turque</i>	Nassif Mallouf	1860
<i>Grammaire Élémentaire de la Langue Turque</i>	Clement Huart	1862
<i>Türkische Lesestoffe; handschriftlich im Ryk'a-Charakter und umschrieben mit lateinischen Buchstaben, unter Beifügung einer einführenden</i>	Hans Stumme ve Fikret Halil	1864

Eserin Adı	Müellifi	Yayınlanma Tarihi
<i>Darstellung des türkischen Alphabets im Ryk'a-Charakter</i>		
<i>Türkisch Arabisch Persisches Handwörterbuch</i>	Julius Theodor Zenker	1866
<i>Praktisches Handbuch der osmanisch-türkischen Sprache</i>	Adolf Wahrmund	1869
<i>Grammatik der Türkisch-Osmanischen Umgangssprache</i>	P. J. Piqueré	1870
<i>Türkischer Dragoman</i>	Ludwig M. Fink	1872
<i>Elifba-i Osman</i>	Konstantinidi	1874
<i>A Simple Transliterated Grammar of the Turkish Language</i>	Edwin Arnold	1877
<i>Elementary Grammar of the Turkish Language with a Few Easy Exercises</i>	Frank Lawrence Hopkins	1877
<i>Turkish Self-Taught or the Dragoman for Travellers in the East, Being a New Practical and Easy Method of Learning the Turkish Language</i>	Abu Said?	1877
<i>A Turkish Manual: Comprising a Condensed Grammar with Idiomatic Phrases, Exercises, and Dialogues, and Vocabulary</i>	Charles Francis Mackenzie	1879
<i>A Practical Grammar Of The Turkish Language</i>	Charles Wells	1880
<i>A magyarak eredete</i>	Vámbéry Ármin [Wamberger Hermann]	1882
<i>A Simplified Grammar of the Ottoman-Turkish Language</i>	James William Redhouse	1884
<i>A Practical Elementary Turkish Grammar</i>	Charles James Tarring	1886
<i>Mukamelat-ı Tukiyye-Rumiyye ve Rumiyye-Turkiyye= Dialogoi Turko- Hellenikoi kai Helleno- Turikoi</i>	Yoannes Melpolyopulos	1887
<i>Méthode théorique et pratique pour l'enseignement de la langue turque</i>	Moiz Daimediko	1888
<i>Dprutiwn Osmaneane lezui-Usûl-i Kitabet-i Osmânî</i>	Mihran Apikyan	1889
<i>Türkische Grammatik, mit Paradigmen, Litteratur, Chrestomathie, und Glossar</i>	Friedrich August Müller ve Hermann Gies	1889
<i>Grammaire Elementaire De La Langue Turwue Suive de Dialogues Familier</i>	Nassif Mallouf	1890
<i>Türkçe/Rumca</i>	Nikolaki Efendi	1890
<i>Kavaid</i>	Melitopulos Pavlâkî	1890?
<i>Mebde-i Kiraat</i>	Perişa Lakiyeviç Efendi	1890?
<i>Usûl-ı Lisân-ı Osmani</i>	Anastasyadis	1890?
<i>Grammaire complète de la langue Ottoman: comprenant les trois éléments Turc, Persan et Arabe</i>	Jozeph Reali	1892
<i>Lisan-ı Osmani</i>	Youssouf Pavli Efendi	1893

Eserin Adı	Müellifi	Yayımlanma Tarihi
<i>Mürsid-i lisân-y Osmâni: Lehrbuch der modernen osmanischen Sprache</i>	Johannes 'John'	1893
<i>Cedid ve Mükemmel Elifba-yı Osmani</i>	Jacob Manissadijan	
	Aleksandros A. Haraktidis	1894
<i>Rum Etfaline Mahsus Lisan-ı Türki</i>	Emanuel Metoli	1894?
<i>Ameli ve Nazari Sarf-ı Osmani</i>	Emanuel Metoli	1894?
<i>Ameli ve Nazari Talim-i Lisan-ı Osmani</i>	Parsih Efendi	1894?
<i>Usul-i Lisan-ı Osmani</i>	Prodrom Efendi	1894?
<i>Türkische Konversations-Grammatik</i>	Henry Jehlitschka	1895
<i>Mükemmel Elifba-i Osmani</i>	Ioannidi Ionannis	1895
<i>A Turkish Grammar: Containing Also Dialogues and Terms Connected with the Army, Navy, Military Drill, Diplomatic and Social Life</i>	Anton Tien	1896
<i>İtalyanlara mahsus olmak üzere tertib ve tanzim olunmuş amelî ve nazari sarf ve nahv-i lisan-i Osmani</i>	Angelo Scanziani	1898
<i>Elementi di grammatica turco osmanli</i>	Luigi Bonelli	1899
<i>Lâ langue Turque enseignee par la pratique</i>	Melitopulos Pavlâkî	1900?
<i>Rehber-i lisan-i Türki</i>	Melitopulos Pavlâkî	1900
<i>Miftahü'l-Lisan-i Türki</i>	Selim Kohen	1903
<i>Elifba-yı Osmani</i>	Mihnan Apikyan	1905
<i>Grammaire complète de la langue turque, comprenant les trois éléments turc, persan, arabe</i>	F. E. L.	1907
<i>Ottoman-Turkish Conversation-Grammar: A Practical Method of Learning the Ottoman-Turkish Language</i>	Vahan Hovhannes Hagopian	1907
<i>Key to the Ottoman-Turkish Conversation-Grammar</i>	Vahan Hovhannes Hagopian	1908
<i>Talim-i lisan-ı Osmani</i>	Prodromos Anastasyadis	1909
<i>Tatbikat-ı kavaid-i Türkiye : Türkçe, Rumca ve Fransızca nazari ve amelî mufasssal Türki, Farisi ve Arabi</i>	Melitopulos Pavlâkî	1909
<i>Lisan-ı Türki: [lisan-ı Türkiyi sükûletle tahsil için usul]</i>	Melitopulos Pavlâkî	1910
<i>Einführung in die türkische Sprache und Schrift</i>	Max von Horten	1916
<i>Kleine Türkische Sprachlehre (Methode Gaspen Otto Sauer)</i>	Max von Horten	1916
<i>Türkische Grammatik</i>	Gyula Németh	1916
<i>Türkisches Lesebuch mit Glossar</i>	Gyula Németh	1916
<i>Türkieches Übungsbuch für Anfänger</i>	Gyula Németh	1917
<i>Türkisch-deutsches Gesprächsbuch</i>	Gyula Németh	1917
<i>Grammatik der Osmanisch-türkischen Sprache</i>	Gotthold Weil	1917
<i>Grammaire de La Langue Turque</i>	Jean Deny	1921

Aşağıdaki tablo dizininde ise Osmanlı Devri'nde *Türk ve Müslüman ahâli* tarafından yazılan Türkçenin yabancı/ikinci dil olarak öğretimi muhtevalı eserler yer almaktadır.

Tablo 2 Osmanlı Devri'nde Müslüman veya Türk Tebaa Tarafından Yayımlanan Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Muhtevalı Kitaplar

Eserin Adı	Müellifi	Yayımlanma Tarihi
<i>Makbûl-i Arif (Potur Şâhidî)</i>	Muhammed Hevâî Üsküfî	1631
<i>Tuhfe-i Fedâî</i>	Fedayî Mehmed Dede	1634-35
<i>Se Zeban</i>	Antakyalı Şeyh Ahmed	1723
<i>Alphabet turc suivi d'une méthode</i>	J. P. Sinan	1850
<i>Abrégé de Grammaire Turque</i>	J. P. Sinan	1854
<i>Lisân-ı Türkî</i>	Selim Efendi	1890?
<i>Ecnebilere mahsus elifbâ-yı Osmanî</i>	Selim Gürcü	1891
<i>Conversazione in Lingua Turca elkaliona</i>	Mehmet Ruhi	1893
<i>Tesisü'l-mebanî fi'l-lisani'l-Usmanî</i>	Abdülbasit b. es-Seyyid	1893
<i>Usûl-i Tedris-i Lisan-ı Türkî</i>	Hasan el-Ünsî	1900?
<i>Sarf-ı Türkî</i>	Muhammed Nazif	1909
<i>Mükâlemetü'l-Arabî ve't-Türkî</i>	İsa Rûhî eş-Şirvânî	1913
<i>Türkisch-Deutsches Wörterbuch</i>	Hakkı Tevfik [Galancızade]	1917
<i>Yabancılar İçin Türkçe Kiraat</i>	Faik Beyzâde	1917

Tablo dizgesinde görüldüğü üzere Osmanlının esas unsuru olan Türklerden ve Müslümanlardan ziyade gayrimüslimlerin ve ecnebilere Türkçe öğretimi kitabı yazması gayrimüslim tebaanın çift dilli/çok dilli olması hususuna ve Tanzimat Devri'ne değin sözü edilen tebaanın kültürel ve dinî saiklerle yabancı dile ilgi duymamasına bağlanabilir.[§] Nitekim o dönemlerde öğretim yöntemi olarak dil bilgisi-çeviri yöntemi kullanıldığından yabancı dil öğretimi kitabı yazmak için yabancı dil bilmek şarttı. Bu eserler yanında mahalle mekteplerinde, iptidailerde, rüştiyelerde ve diğer eğitim kurumlarında Türkçe dersi yer almaktaydı (Akyüz, 2007; Ergin, 1977; Karal, 1978). Ancak Tanzimat Devri'ne değin gayrimüslim tebaanın eğitim süreçlerine çok müdâhil olunmadığından gayrimüslimlerin mukîm oldukları yerde Türkçe öğretimi yapılıp yapılmadığı konusu incelenmeye muhtaçtır. Bunun yanında Kânûn-ı Esâsî'nin ilanından

[§] Toderini (2018, s. 50), Türklerin kendileri tarafından neşredilmiş gramer kitabının bulunmadığını, ana dilinin doğal yollarla edinildiği düşünüldüğünden bunun ek bir talime ihtiyacı olmadığı zannının var olduğunu belirtir. Mevcuttaki gramer kitaplarının ise Frenkler tarafından kendi usullerince yazıldığını ifade eder. Talimlerin ise elifba, okuma öğretimi ve kitap izahatı ile sınırlı kaldığını belirtir.

yaklaşık 20 yıl sonra, II. Meşrutiyetten evvel, gayrimüslim tebaadan olup da Türkçe alanında başarı gösteren talebe ve muallimlere çeşitli ödüllerin verildiği, bu ödüller arasında “Kamûs-ı Türkî” ve “Memâlikî Şahane Tarih ve Coğrafya Lûgati” adlı eserlerin yer aldığı görülmektedir (Azap, 2024, s. 258; Özcan, 2017). Bu anlamda Tanzimat Devri itibarıyla dil öğretimi anlayışı ve dil öğretimi içeriği üretme konusunda da değişiklik olduğu gözlenebilir.

Osmanlıda uygulanan dil politikaları bahsindeyse tarihsel süreç içinde değişiklik göstererek çeşitli kırımların yaşandığı söylenebilir. Osmanlıdaki *millet sistemi* sebebiyle 15 ve 19. yüzyıllarda Ak’ın (2017) ifadesiyle diller, Osmanlı Türkçesi içinde “birlikte yaşama tecrübesi” elde etmiştir. Bu anlamda Osmanlı Türkçesi bir üst katman dili olarak kendini göstermiştir (Demirci, 2022). Osmanlı Türkçesi kendi içinde alt ve üst değişkelere ayrılmıştır. *Alt değişke* olarak *kaba Türkçe* ya da *halk dili* ifade edilirken *üst değişke* olarak bilim ve sanatta kullanılan dil gösterilir (Develi, 2009). Dilin sanat alanında kullanılan hâline ise *inşâ dili* denir (Tulum, 2013). Ünver-Lischewski (2018) de *diglossia* bağlamında Osmanlı Türkçesi içinde “yüksek (Y) varyant” ve “düşük (D) varyant”ların bulunduğunu belirtir. Bu minvalde Osmanlı Türkçesi, idarî bağlamda yönetici sınıfın dili olması hasebiyle de öğrenilmesi önemli bir dil olarak görülmüştür. Bununla birlikte 19. yüzyıla değin Türkçenin Osmanlı topraklarında *zorunlu* öğretimine dair herhangi bir unsura rastlanmamış, bu döneme kadar çok dilli bir yapı Osmanlıda hâkim olmuş (Fortna, 2023), bu anlamda hoşgörü eksenli bir politika takip edilmiştir. Bunun bir örneği olarak o dönemde iki önemli güç olarak gösterilen İspanyol İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu’nun uyguladıkları dil politikaları gösterilebilir (Balcı ve Gültekin, 2017). İspanya ele geçirdiği yerlerde benzer tarihlerde emperyalist bir anlayışla kültür ve dil değişikliği yaşatmış, bu topraklarda İspanyolcayı ilgili yerlerin birincil dili kılmıştır (Mar-Molinero, 2006, s. 79). Osmanlı ise daha hoşgörülü bir anlayışla fethettiği yerlerde dil konusunda 19. yüzyıla değin herhangi bir zorlamada bulunmamıştır. 19. yüzyıl ve sonrasında dil politikalarında yaşanan değişim diğer başlıklarda incelenmiştir.

Tanzimat ve Islahat Fermanı ile Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Yaşanan Kırılma

Tanzimat ve Islahat Fermanı'nın hemen öncesi ve Tanzimat Dönemi, Osmanlı İmparatorluğu'nun dil ve eğitim politikalarında önemli bir dönüşümün başlangıcı olarak kabul edilir. Bu dönüşüm, özellikle 1789 Fransız İhtilali sonrasında Avrupa'da yükselen milliyetçilik akımlarının etkisi altında şekillenmiştir. Nitekim modern anlamıyla Türklük fikri de Lewis'ye (1955, s. 319) göre 19. yüzyılın ortalarına doğru görülmeye başlar ve bu tarihten itibaren Türk milliyetçiliği kendini gösterir. Benzer biçimde Smith (2022) de 19. yüzyıl öncesinde ilgili fikirlere zemin hazırlayacak bir ortamın Türkiye'de bulunmadığını belirtir.

Osmanlı Devleti, çok uluslu yapısını korumak ve modernleşme sürecine ayak uydurmak amacıyla, Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte dil politikalarında yeniliklere gitmiştir (Kotan ve Nehir, 2022). Tanzimat öncesinde, Osmanlı eğitim sistemi, Arapçanın hâkim olduğu medreseler ve sıbyan mektepleri gibi geleneksel kurumlar üzerine kurulmuştu. Bu kurumlar, İslam dinini ve Arapça temelli bilimleri öğretmekteydi (Göğüş, 1971). XV. yüzyıldan sonra, ders kitaplarının ve kaynakların Türkçeye çevrilmesiyle birlikte öğretim dili bu kurumlarda kademeli olarak Türkçeye dönmüş, medrese ıslahatıyla öğretim dili medreselerde de Türkçe olmuştur (Göğüş, 1971, s. 124; Şengül, 2009). Muallim Cevdet (1978, s. 60) de Orhan Gazi ve Şehzade Süleyman'ın Anadolu Selçuklu mirası olarak Türkçeyi resmî dil kıldığını belirtmiş ancak Türkçenin eğitim dili olamamasını “maârifin yayılmasına sed çekilmesi” olarak nitelendirmiştir ve o da medreselerde eğitimin Arapça olduğunu vurgulamıştır. Türkçenin okullarda bir ders olarak okutulmasına ise 1851 yılında başlanmıştır (Polat, 2013).

Tanzimat Fermanı'nın 1839 yılında ilanı ile birlikte Osmanlı tebaasını ortak bir dilde buluşturma düşüncesi devlet politikası hâline getirmiştir (Sadoğlu, 2010). Tanzimat Dönemi'nde, yabancı şirketlere yapılan resmî anlaşmaların ve diğer yazılı işlemlerin Türkçe olarak gerçekleştirilmesine dair ilk uygulamaların hayata geçirildiği kaydedilmektedir (Açık, 2018, s. 596). Bu süreçte aynı zamanda yazı dilini basitleştirme çalışmaları yürütülmüş, bilim kitapları başta olmak üzere devletin, eğitim kurumlarının

ve basının kullanmış olduğu dilin Türkçeye çevrilmesi gibi önemli gelişmeler yaşanmıştır (Korkmaz, 1963). Bu fikrî gelişmeleri yaygınlaştırmak adına Encümen-i Dâniş kurulmuş, Cevdet ve Fuat Paşalar tarafından *Kavaid-i Osmanî* yazılmışsa da bu encümenin ömrü uzun olmamıştır (Akyıldız, 1993). Yine 1861 yılında Maarif Nezareti uhdesinde kurulan komisyon aracılığıyla Türkçe öğretiminin *tarz-ı cedid*'e göre yapılması hedeflenmiş, yabancıların dil öğreniminde zorlandığı belirtilerek Arapça ve Farsça yapılardan arınık bir dil öğretimi tasarlanmıştır (Nurdoğan, 2005). Bu süreçte, Osmanlı Devleti'nde konuşulan dille yazı dilinin aynı olması ve tebaayı oluşturan unsurların birbirini rahatlıkla anlayabilmeleri hedeflenmiş, halk dili (kaba Türkçe) bu konuda öncelenmiştir (Ertop, 1985; Sağol Yüksekaya, 1999).

Tanzimat Fermanı'nın 1839 yılında ilan edilmesi ve ardından gelen Islahat Fermanı ile Osmanlıcılık ideolojisi güçlenmiş, bu ideoloji çerçevesinde Osmanlı tebaasını ortak bir dilde birleştirme düşüncesi devlet politikası hâline gelmiştir (Özcan, 2017). Bu politikanın temel amacı, Osmanlı'da konuşulan dille yazı dilinin aynı olmasını sağlamak ve tebaayı oluşturan farklı unsurların birbirini rahatlıkla anlayabilmesini temin etmektir (Özyurt, 2013). Bu dönemde, özellikle Türkçe öğretmenlerin tayin edilmesi ve öğrenim materyali olan kitapların temin edilmesi, Türkçe eğitime başlanması gibi somut adımlar atılmıştır (Kotan ve Nehir, 2022; Özcan, 2017). Ayrıca azınlık okullarının Maarif Nezareti ve mülkiye âmirleri tarafından denetleneceği ifade edilmiştir (Akyüz, 2007). Ancak Tanzimat ve Islahat Fermanı'nın getirdiği serbestiyet, Türkçenin yabancı/ikinci dil olarak öğretimi konusunda özellikle gayrimüslim tebaaya öğretim noktasında zorlaştırıcı bir unsur olarak öne çıkmıştır (Karal, 1985). Nitekim milliyetçilik fikriyle ayrılıkçı hareketler içinde olan topluluklar, bu serbestiyet ile daha da güçlenmiş, Osmanlıcılık politikalarına karşı gelmişlerdir (Güneş, 2017; Uzun, 2000). Açık (2018), bu hususun Tanzimat Dönemi'nde başarılı bir dil politikası uygulanamamasıyla sonuçlandığı dile getirir.

1869 yılında ilan olunan Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'yle gayrimüslim okullarının açılışı, ders içerikleri ve öğretmenlerin kontrolü gibi konular Maarif Nezareti'nin denetimine alınmıştır (Şimşek, 2023). Bu dönemde, gayrimüslim okullarında Türkçe

öğretimi zorunlu hâle getirilmiş ve bu okulların denetimi için 1886 yılında “Mekâtib-i Gayrimüslime ve Ecnebiye Müfettişliği İdaresi” kurulmuştur (s. 203). Bu idare aracılığıyla devlet, bu okulların idaresini ve ders içeriklerini müfettişler vasıtasıyla denetleyebilmiştir. 1896 yılındaki “Vilâyât-ı Şahâne Maârif Müdürlerinin Vazâifini Mübeyyin Tâlimat” ile gayrimüslim okullarında Türkçe öğretiminin detayları daha da düzenlenmiş ve bu derslerin Maarif Nezareti temsilcilerinin denetiminde sınavlarla ölçülmesi sağlanmıştır (s. 204). Ayrıca, Türkçe öğretilmeyen okulların kapatılması gibi kararlar da alınmıştır (Kotan ve Nehir, 2022). Bu süreçte, Osmanlı Devleti’nin gayrimüslim tebaaya yönelik Türkçe öğretimi politikaları, millî birliği pekiştirmek ve devletten kopmaları engellemek amacıyla toplumsal kaynaşmayı sağlama beklentisiyle şekillenmiştir (Açık, 2018). Nitekim dilin birleştirici bir güç olarak kabul edilmesinden dolayı, farklı topluluk ve etnik unsurların entegrasyonunda dil birliğinin (tevhid-i lisân) merkezi bir rol oynadığı düşünüldüğünde Türkçe’nin öğretimindeki ağırlık büyük bir önem arz etmektedir (Deringil, 2014, s. 113). Ancak bu politikalar daha sonra gayrimüslimler tarafından devletin bir asimilasyon çabası olarak algılanmış ve Batılı devletlerin etkisiyle bağımsızlık arzularını devam ettirdikleri görülmüştür.

93 Harbi sonrasında demografik durumun Müslümanlar lehine değişmesiyle Osmanlıcılık anlayışı zayıflamış ve 1869’da yayımlanan Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi’nin Osmanlıcı hüviyeti hükmünü yitirmeye başlamıştır (Özcan, 2017, s. 145). Bu durum, dil politikalarında ve Türkçe öğretiminde yeni bir dönemin başlangıcını işaret etmiştir.

I. Meşrutiyet Dönemi Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi

I. Meşrutiyet Dönemi, Osmanlı İmparatorluğu’nun dil politikalarında ve Türkçenin yabancı/ikinci dil olarak öğretiminde önemli bir evreyi temsil eder. 1876 yılında ilan edilen I. Meşrutiyet ile birlikte, Osmanlı Devleti’nde anayasal bir monarşiye geçiş yapılmış ve bu dönemde eğitim ve dil politikalarında yenilikler görülmüş (Somel, 2010), yayın hayatında ve matbaacılıkta büyük bir canlanma yaşanmıştır (Akkaya Kia, 2011; Bakır, 2021; Fortna, 2013; Somel, 2010). Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı ile başlayan reformlar, I. Meşrutiyet Dönemi’nde daha da ileri götürülmüş, Osmanlıcılık

düşüncesi, bir *Osmanlı milleti* vücuda getirmek gayesiyle savunulmuştur (Özyurt, 2013, s. 158). Bu fikir, Osmanlı Devleti'nin çok kültürlü yapısını korurken, aynı zamanda Türkçenin yaygınlaştırılmasını ve ulusal bir bilinç oluşturulmasını hedeflemiştir. Osmanlı Devleti'nin tebaasına yaklaşımı, Tanzimat Dönemi'ne kadar *millet sistemi* çerçevesinde yürütülmüş, okullarda eğitim genellikle kendi dillerinde yapılmıştır. Ancak Kânûn-ı Esâsî'nin ilanıyla birlikte, gayrimüslim ve yabancı okullarda da Türkçe eğitiminin verilmesi öngörülmüş, bu sayede Türkçenin gayr-i Türk halk arasında yaygınlaşması hedeflenmiştir (Güneş, 2017).

I. Meşrutiyet Dönemi'nde, Osmanlı Devleti'nin çok uluslu yapısı ve geniş coğrafi sınırları içinde yer alan farklı etnik ve dinî gruplara yönelik Türkçe öğretimi politikalarında önemli değişiklikler yaşanmıştır (Karcı, 2019). Kânûn-ı Esâsî'nin 18. maddesiyle Türkçe, İmparatorluğun resmî dili olarak kabul edilmiş ve bu durum, Osmanlı Devleti'nin bir Türk devleti olduğu fikrinin yerleşmesine katkıda bulunmuştur (Çalen, 2017). Bu dönemde, özellikle gayrimüslim tebaaya yönelik Türkçe öğretimi, devletin millî birliği pekiştirmeye yönelik politikalarının bir parçası olarak ele alınmıştır. Gayrimüslim okullarında Türkçe öğretiminin zorunlu hale getirilmesi ve bu okulların Maarif Nezareti tarafından denetlenmesi, bu politikaların somut bir yansımasıdır.

Kânûn-ı Esâsî'nin ilanıyla birlikte, Türkçenin öğretimi ve kullanımı konusunda pek çok düzenleme yapılmıştır. Bu “anayasa”nın arifesinde, 1869 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nde, Türkçe, eğitimde önemli bir yer tutmuş ve okullarda Türkçe derslerinin zorunlu hale getirilmesi gibi adımlar atılmıştır. Ancak maddi yetersizlikler ve öğretmen sıkıntısı, bu düzenlemelerin uygulanmasını zorlaştırmıştır (Somel, 2010). 1894 senesinde verilen karara göre, gayrimüslim eğitim kurumlarında Türkçe öğretiminin düzenli bir biçimde uygulanması, Maarif Nezareti temsilcilerinin sınavlara katılımıyla öğrencilerin Türkçe bilgi düzeylerinin değerlendirilmesi ve Türkçe eğitimi vermeyen okulların faaliyetlerine son verilmesi yönünde düzenlemeler yapılmıştır (Kotan ve Nehir, 2022), Tüm okullarda Türkçe eğitimin yapılmasının zorunlu olduğu beyan edilmiştir (Sakaoğlu, 2003). I. Meşrutiyet Dönemi'nde, Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim tebaaya yönelik Türkçe öğretimi politikaları kapsamında, çeşitli dil öğretimi kitapları

yayınlanmış ve dağıtımı yapılmıştır. İzmir’de mukîm olan Kıbrıslı Sami Efendi tarafından neşredilen *Usûl-i Tedris-i Lisan-ı Türkî* isimli eser, Türkçeyi hızlı bir şekilde öğretmek amacıyla Fransızca olarak yayınlanmıştır (Kotan ve Nehir, 2022). Ayrıca, Pavlakî Efendi tarafından *Kavâid* adlı bir başka eser yine Rum ve Fransız okullarında Türkçenin öğretimi amacıyla hazırlanmıştır (Şimşek, 2018, s. 214). Bu ve benzeri kitaplar, dönemin eğitim politikalarının bir parçası olarak, Osmanlı Devleti’nin Türkçe öğretimini yaygınlaştırma çabalarını yansıtmaktadır. Ayrıca, bu dönemde Türkçe öğretmenleri tarafından gazete veya mecmua gibi yayınlar da yapılabilmekteydi ve bu tür çalışmalar için Maarif Nezareti’nden izin alınması gerekmektedir. Misalen, İzmir’de bulunan *Alyans İsrailit* ile *Karataş Musevî Okullarında* Türkçe eğitim veren Hulusi Efendi, *Meserret* isimli bir yayın organını hayata geçirmek amacıyla ilgili makamlardan müsaade istemiş ve yapılan değerlendirmeler neticesinde, bu isteği kabul edilmiştir (Şimşek, 2018). Bu kitap ve yayınlar, Osmanlı Devleti’nin, özellikle gayrimüslim tebaanın Türkçe öğrenimini teşvik etme ve onları devlete daha yakın hâle getirme amacını göstermektedir. Bu çabalar, dönemin dil politikalarının ve uluslaşma sürecinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

I. Meşrutiyet döneminde yayımlanan matbûat, Türkçenin geniş kitlelere ulaşmasına, dilin yalınlaşmasına katkıda bulunmuş hem dilin işlevsel planlaması hem de statü planlamasına odaklanmıştır (Demirci, 2008). Kamusal mekânlarda Türkçenin kullanımının yaygınlaştırılmasını öneren bu yayınlar, resmî dilin tüm vatandaşlarca öğrenilmesinin gerekliliğine dikkat çekmişlerdir (Açık, 2018). Aynı zaman aralığında, Türk dili ve kültürüne yönelik ilgiyi artıran derneklerin kuruluşu gözlemlenmiş ve bu tür toplulukların dil politikaları üzerinde belirgin bir etkisinin olduğu belirtilmiştir (Açık, 2018). Kamusal alanının bir parçası olarak I. Meşrutiyet Dönemi meclisinde çeşitli dil tartışmaları yapılmıştır (Kushner, 1979). Bunlardan en meşhuru Ahmet Vefik Paşa’nın yaşadıklarıdır. Kânûn-ı Esâsî’nin ilanı ile birlikte devlet memuru olmak için Türkçe zorunlu hâle getirilince mecliste tartışmalar olmuş, buna karşı çıkan mebuslara da Ahmet Vefik, “aklı olan Türkçe öğrensin” demiştir (Şirin, 2009, s. 98).

Bu dönemde, Osmanlıcılık siyasal ideolojisi hâkim olmuş, bu ideoloji çerçevesinde Osmanlı tebaasını birbirleriyle kaynaştırıp bir Osmanlı ulusu meydana getirme amacı güdülmüştür (Arai, 2016; Çalen, 2017). Bununla birlikte ilgili ideoloji, Türk dili üzerindeki düşünce akımlarının siyasal ve ulusal bir zemine oturtulmadığı bir dönemde uygulanmaya çalışılmıştır. Meclis-i Mebusan’da Türklük kavramına değinilmemiş, Osmanlıcılık ideolojisi bağlamında dil politikaları şekillendirilmeye çalışılmıştır. Bu yaklaşım, II. Meşrutiyet’e kadar devam etmiştir. 19. yüzyılın sonlarına doğru ulusçuluk akımının yükselişiyle, dilin ulus inşası içindeki işlevi daha fazla anlaşılmaya başlanmış ve bu yönde politikalar oluşturulmuştur (Karal, 1978, s. 76). Bu bağlamda, I. Meşrutiyet Dönemi’nde meclisteki dil tartışmaları, Osmanlı Devleti’nin çok dilli ve çok kültürlü yapısını bir arada tutma ve bir Osmanlı ulusu oluşturma çabası içinde, dil politikalarının nasıl şekillendirileceği üzerine yoğunlaşmıştır. Ancak bu çabaların, özellikle gayrimüslim, gayr-i Türk toplulukların kendi ulusal dilleri üzerinde çalışmalarını yoğunlaştırmaları, siyasal kulüpler ve kültür dernekleri kurmaları neticesinde akim kaldığı görülmüştür. Sonuç olarak I. Meşrutiyet Dönemi, Osmanlı Devleti’nin dil politikalarında ve Türkçenin yabancı/ikinci dil olarak öğretiminde millî birliği pekiştirmeye yönelik önemli adımların atıldığı, resmî dil politikalarının şekillendiği ve eğitim materyallerinin geliştirildiği bir dönem olarak görülebilir. Bu dönem, aynı zamanda Osmanlı Devleti’nin uluslaşma sürecinde dil politikalarının ve Türkçenin öğretiminin merkezi bir rol oynadığı bir dönemdir. Kânûn-ı Esâsî’nin ilanı, Osmanlı Devleti’nin dil politikalarında ve Türkçenin yabancı/ikinci dil olarak öğretiminde bir dönüm noktası olmuştur. Resmî dil olarak Türkçenin belirlenmesi, eğitim politikalarında Türkçenin zorunlu hâle getirilmesi ve dilde sadeleşme çalışmaları, Osmanlı Devleti’nin uluslaşma sürecinde dil politikalarının anahtar rol oynadığını göstermektedir. Bu politikalar, Türkçenin gayr-i Türk tebaa tarafından öğrenilmesini teşvik etmiş, Osmanlı Devleti’nin kültürel ve siyasî yapısını şekillendirmede etkili olmuştur.

II. Meşrutiyet: Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Yeni Bir Perde

Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Meşrutiyet'ten II. Meşrutiyet'e geçiş süreci, dil politikaları ve Türkçenin yabancı/ikinci dil olarak öğretimi açısından dikkate değer bir dönüşümü işaret etmektedir. Bu dönemde, Osmanlı Devleti'nin dil politikaları, çok uluslu yapısını koruma ve modernleşme çabaları arasında denge kurma amacı gütmüştür. I. Meşrutiyet'in 1876 yılında ilan edilmesiyle başlayan süreç, II. Meşrutiyet'in 1908 yılında ilanı ile yeni bir ivme kazanmıştır (Berkes, 2022). I. Meşrutiyet Dönemi'ne değin Osmanlı Devleti'nin gayr-i Türk tebaasına yönelik Türkçe öğretimi, gönüllülük ve talep esasına dayalı bir yaklaşımla sürdürülmüştür. Ancak 1789 Fransız İhtilali sonrasında dünyada yayılan milliyetçi ve ayrılıkçı fikirler, çok uluslu imparatorlukları olumsuz etkileyerek Osmanlı Devleti'nde de dil politikalarında stratejik bir değişikliğe yol açmıştır (Güneş, 2017). II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte, Bâb-ı Âlî'de yaşanan değişimler halkta ve münevver kesimde kısa süreli olumlu bir ortam oluşturmuş, özellikle gazetelerde fikirler daha özgürce ifade edilmeye başlamışsa da çok geçmeden gayrimüslim unsurların bağımsızlık arzuları için çalışması, idarecilerin politikalarını ve bakış açılarını değiştirmiş, bu olumlu ortam kısa sürede dağılmıştır (Zürcher, 2020). Bu dönemde gayr-i Türkler, Osmanlılığı aykırı düşünce ve davranışlarının engellenmesi, Türkçe derslerinin zorunlu hale getirilmesi gibi uygulamalara karşı çıkmış ve daha önceki dönemlerde kendilerine sağlanan hakların sürdürülmesini talep etmişlerdir.

Tanzimattan sonra, II. Meşrutiyetin ilanı ile şiddetlenerek gazetelerde, dergilerde ve edebî eserlerde dilde birlik, Türkçenin öğretiminin önemi, dilde sadeleşme, gayrimüslimlere Türkçe öğretememiş olma ve bunun getirdiği zararlar çokça tartışılmış, bu konuda hayli miktarda yazı yazılmıştır (Koç, 2010). Ahmet Rıza Bey doğrudan Sultan II. Abdülhamid'e mektuplar yazmış, Türkçe öğretiminin önemini ısrarla vurgulamıştır (Aktepe, 1968). *İctihad* dergisinde Amerikalılar, İtalyanlar, Fransızların dil öğretiminde ne denli başarılı olduklarına değinilerek Osmanlı'nın bu konuda başarısız olduğunun altı çizilmiştir (Mardin, 2015). Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp, Şemseddin Sâmî, Mustafa Celaleddin Paşa, Ali Suavi, Ahmet Vefik Paşa, Süleyman Hüsnü Paşa, Necib Asım da benzer görüşleri dile getirmişlerdir (Çalen, 2017, s. 63). Halide Edip, 1912 yılında

neşrolunan ve Ziya Gökalp etkisiyle yazılmış *Yeni Turan* adlı romanında (Önertoy, 1965) Oğuz Bey'in ağzından

Vakt ü zamanıyla Türk mektepleri açılmış, Türkçe tahsili verilmiş olaydı bir Arnavut milliyetperver cereyanı karşısında bulunmazdık. Kezalik, gayrimüslim kardeşlerimiz için de birkaç asır evveli Türkçe tahsili mecburî olaydı, birkaç asır evveli, merkezîyet denilen politika ve ideali takip eden bir hükümet ve milletin yapacağı her şeyi yapmış olmamız lazımdı. Fakat ecdadımız yakın vakte kadar idealsiz, atıl, batıl, her şeyi bıraktılar.

diyerek Osmanlıların dil eğitimi ve uluslaşma bahsini ciddiye almamış olduklarını belirtir (Adıvar, 2019, s. 71).

Entelektüel faaliyetlerin yanında çeşitli dernekler aracılığıyla da dil ve politika faaliyetlerini etkilemek amaçlanmıştır. 1908 yılında kurulan Türk Derneği, 1912 yılında kurulan Türk Yurdu Cemiyeti, bu dernekler arasında en dikkat çekici olanı ve en faal olanlarıdır. Söz konusu dernekler Türkçenin Osmanlıda yaygınlaştırması amaçlı çeşitli faaliyetler de yürütmüştür (Açık, 2018).

II. Meşrutiyet Dönemi'nin başında, Osmanlı Devleti'nin dil politikaları, Osmanlıcılık ideolojisi çerçevesinde şekillenmiş ve bu ideoloji, bütün tebaa için eşit vatandaşlık tesisi yoluyla liberal bir Osmanlıcılık düşüncesi üzerine tesis edilmiştir (Özcan, 2017). Ancak devletin çok uluslu yapısı ve müşterek bir dilinin olmaması sebebiyle meşrutiyetin uygulanmasında zorluklarla karşılaşmıştır. Balkan Savaşlarının akabinde Osmanlı İmparatorluğu'nun birlik ve beraberlik ideali ile gayrimüslim vatandaşlara yönelik tutumunda önemli bir dönüşüm gözlemlenmiştir. Bu dönemde, "hür, eşit ve huzur dolu bir milletler birlikteliğini" vurgulayan *Osmanlıcı rüyanın* etkinliği azalmıştır (Lewis, 2015, s. 295). Bundan sonra daha milliyetçi politikaların benimsendiği görülmüştür. Ek olarak Türkçenin yabancı/ikinci dil olarak öğretimine yönelik materyallerin basımı sürdürülmüş, gayrimüslim eğitim kurumlarında Türkçe eğitiminin sürdürülmesi politikası devam etmiş, 1915 yılında yürürlüğe giren *Mekâtib-i Husûsiye Talimatnamesi* ile bu okullarda Türkçe, Türk tarihi ve coğrafyası derslerinin Türk öğretmenlerce verilmesi zorunlu hale getirilmiştir (Şimşek, 2018). 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren başlayan ve Birinci Dünya Savaşı'na kadar uzanan süreçte, gayrimüslim okullarında

Türkçe öğretimi konusundaki çabaların, toplumsal entegrasyonu sağlama ve millî bütünlüğü koruma amacına hizmet etmesi beklenmiş; ancak bu beklenti, gayrimüslimlerin her bir düzenlemeyi asimilasyon çabası olarak algılamaları ve Batılı devletlerin etkisi altında bağımsızlık düşünceleri beslemeleri sebebiyle gerçekleşmemiştir. Sonuç olarak, II. Meşrutiyet Dönemi, Osmanlı Devleti'nin dil politikalarında ve Türkçenin yabancı/ikinci dil olarak öğretiminde önemli değişikliklerin yaşandığı, millî birlik ve bütünlüğün korunmasına hizmet eden dil politikalarının şekillendiği bir dönem olarak ele alınabilir. Bu dönemde, Türkçenin yabancı/ikinci dil olarak öğretimi, Osmanlı Devleti'nin uluslaşma sürecinde dil politikalarının ve Türkçenin öğretiminin merkezî bir rol oynadığını göstermektedir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin dil politikaları ve Türkçenin yabancı/ikinci dil olarak öğretimi, tarihsel süreç içerisinde çeşitli evrelerden geçmiş ve bu evreler, devletin siyasî yapısı, kültürel dinamikleri ve dış etkileşimleriyle şekillenmiştir. Bu çalışmada Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemi'ndeki süreç üzerinde durulmuştur. Bu süreçte, Türkçe öğretimi, Osmanlı Devleti'nin uluslaşma çabaları ve modernleşme sürecinin ayrılmaz bir parçası olarak ele alınabilir. Bu anlamda ilgili çalışmada, Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemi'nde Türkçenin yabancı/ikinci dil olarak öğretimine yönelik politikalar, uygulamalar ve bu sürecin etkileri detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Tanzimat'tan itibaren Osmanlı Devleti'nin resmî dil politikalarında bir dönüşüm yaşandığı ve bu dönüşümün, Osmanlı tebaasını ortak bir dilde birleştirme düşüncesine dayandığı görülmektedir. Bu politikaların temelinde, yazı ve konuşma dilinin eşlenmesi, dilin sadeleştirilmesi, Türkçenin kamusal alanda kullanımının teşvik edilmesi ve Türkçenin ortak dil olarak kullanılması yatmaktadır. Tanzimat ve Islahat Fermanı ile başlayan süreçte, Osmanlılık ideolojisi güçlenmiş ve Osmanlı tebaasını ortak bir dilde birleştirme düşüncesi devlet politikası hâline gelmiştir. Bu dönemde atılan somut adımlar arasında özellikle gayrimüslim okullarında Türkçe öğretiminin zorunlu hale getirilmesi, Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin ilanı gibi hususlar almaktadır. I. Meşrutiyet

Dönemi'nde özellikle Türkçenin tüm tebaaya, bilhassa gayrimüslim tebaaya öğretimi konusunda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Kânûn-ı Esâsî'nin ilanıyla birlikte, Türkçenin öğretimi ve kullanımı konusunda pek çok düzenleme yapılmıştır.

II. Meşrutiyet Dönemi, Osmanlı Devleti'nin dil politikalarında ve Türkçenin yabancı/ikinci dil olarak öğretiminde önemli değişikliklerin yaşandığı bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Bu dönemde, dil politikaları millî birlik ve bütünlüğün korunmasına hizmet edecek şekilde yeniden şekillendirilmiş ve Türkçenin öğretimi, Osmanlı Devleti'nin uluslaşma sürecinde merkezî bir rol oynamıştır. Ancak öğretmen istihdamında yaşanan sorunlar, öğretmenlerin ilgili eğitsel bilgi, lisan ve donanıma haiz olmaması, denetimlerde yaşanan problemler, öğretmenlerin maddi problemleri sebebiyle Türkçe öğretimi istenen düzeyde yürütülememiştir.

Balkan Savaşları sonrasında gayrimüslim vatandaşlara yönelik tutumda önemli bir dönüşüm gözlemlenmiş ve Osmanlı toplumundaki bir aradalık fikrinin etkinliği azalmıştır. Bu dönemlerde, Türkçenin yabancı/ikinci dil olarak öğretimi konusunda yapılan çabaların, toplumsal entegrasyonu sağlama ve millî bütünlüğü koruma amacına hizmet etmesi beklenmiş; ancak bu beklenti, gayrimüslimlerin her bir düzenlemeyi asimilasyon çabası olarak algılamaları ve Batılı devletlerin etkisi altında bağımsızlık düşünceleri beslemeleri sebebiyle gerçekleşmemiştir.

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nin dil politikaları kapsamında Türkçenin yabancı/ikinci dil olarak öğretimi, uluslaşma sürecinde merkezî bir rol oynamıştır. Resmî dil olarak Türkçenin belirlenmesi, eğitim politikalarında Türkçenin zorunlu hâle getirilmesi ve dilde sadeleşme çalışmaları, Osmanlı Devleti'nin kültürel ve siyasi yapısını şekillendirmede etkili olmuştur. Ancak bu politikaların uygulanmasında karşılaşılan zorluklar ve dönemin siyasi olayları, dil politikalarının tam anlamıyla başarılı olmasını engellemiştir. Bu tarihsel süreç, günümüz Türkçe öğretimi politikaları ve uygulamaları için önemli çıkarımlar içermekte ve bu alanda yapılan çalışmalara ışık tutmaktadır.

KAYNAKLAR

- Açık, F. (2013). Türkçe bağlamında Osmanlı İmparatorluğu döneminden günümüze dil politikaları. *Yeni Türkiye Türkçe Özel Sayısı*, (55), 819-828.
- Açık, F. (2018). *Dil politikaları bağlamında Türkçenin öğretimi*. M. Durmuş ve A. Okur (Ed.), *Yabancılar Türkçe öğretimi el kitabı* (ss. 593-602) içinde. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Adıvar, H. E. (2019). *Yeni turan*. İstanbul: Can Yayınları.
- Ağar, M. E. (2011). Türkçe öğretiminin tarihçesi. *Journal of Human Sciences*, 8(1). <https://www.j-humansciences.com/ojs/index.php/IJHS/article/view/91> adresinden erişildi.
- Ağıldere, S. T. (2010). XVIII. yüzyıl Avrupa'sında yabancı dil olarak Türkçe öğretiminin önemi: Osmanlı İmparatorluğu'nda İstanbul Fransız dil oğlanları okulu (1669-1873). *Turkish Studies (Elektronik)*, 5(3), 693-704.
- Ak, M. (2017). Dilde birlikte yaşama tecrübesi olarak Osmanlı Türkçesi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43(43), 15-34.
- Akkaya Kia, R. (2011). 1876 Kanun-i Esasi'nin 18. maddesi üzerine. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XV(3-4), 35-45.
- Akkuş, M. (1999). Araplara Türkçe öğretimi (Osmanlı Dönemi). *Diyanet İlmi Dergi*, 35(1), 83-96.
- Aktepe, M. M. (1968). Türkiye'de akademi meselesi ve II. Abdülhamid'e dil akademisi hakkında sunulan layiha. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 2(8), 22-28.
- Akyıldız, A. (1993). *Tanzimat dönemi Osmanlı merkez teşkilatında reform (1836-1856)*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Akyüz, Y. (2007). *Türk eğitim tarihi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Arai, M. (2016). *Jön Türk dönemi Türk milliyetçiliği*. (T. Demirel, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aykaç, N. (2019). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminin genel tarihçesi ve bu alanda kullanılan yöntemler. *Journal of Turkish Studies*, 10(Volume 10 Issue 3), 161-174. doi:10.7827/TurkishStudies.7842
- Ayverdi, İ. (2008). El sine. İçinde *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (3. bs, C. 1, s. 856). İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Azap, E. Y. (2024). Osmanlı okullarında Türkçenin öğretimine genel bir bakış. *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, (20), 242-265. doi:10.21021/osmed.1405847
- Bakır, T. (2021). Değişim ve süreklilik açısından Tanzimat'tan 2. Meşrutiyet'e dilde reform arayışları: Osmanlıca mı, Türkçe mi? *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 91-137.
- Balcı, M. (2016). *Tarihi seyirde Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi: Cumhuriyet dönemi öncesi*. H. Develi, Ş. Ateş, Ş. Çobanoğlu, İ. Gültekin, D. Melanlıoğlu, A. Uzuntaş, ... D. Çetin (Ed.), *Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde yöntem ve uygulamalar* (C. 1-2, C. 1, ss. 11-52) içinde. İstanbul: Kültür Sanat Basımevi.
- Balcı, M. ve Gültekin, İ. (2017). *Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi siyaseti ve stratejileri*. H. Develi, C. Yıldız, M. Balcı, İ. Gültekin ve D. Melanlıoğlu (Ed.),

- Uygulamalı Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi el kitabı-I* (C. 1-2, C. 1, ss. 43-134) içinde. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Balçık, M. B. (2009). *Formations and transformations of language regimes: Turkey, a case study*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Sabancı Üniversitesi, İstanbul.
- Barın, E. (2004). Yabancılar Türkçe öğretiminde ilkeler. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, (1), 19-30.
- Bayraktar, N. (2003). Yabancılar Türkçe öğretiminin tarihsel gelişimi. *Dil Dergisi*, 0(119), 58-71.
- Belge, M. (2008). *Osmanlı'da kurumlar ve kültür*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Berkes, N. (2022). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. (A. Kuyaş, Ed.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bıçer, N. (2017). *Türkçe öğretimi tarihi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative research journal*, 9(2), 27-40.
- Cevdet, M. (1978). *Mektep ve medrese (makaleleri)*. (Haz. E. Erüz). İstanbul: Çınar Yayınları.
- Çalen, M. K. (2017). *Osmanlıcılık ve İslamcılık karşısında Türkçülük*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Çelik, Z. (2022). *Dil mühendisliği ve Türkiye'de uluslaşma*. Ankara: Siyaset Yayınları.
- Demircan, Ö. (1988). *Türkiye'de yabancı dil*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Demircan, Ö. (2012). *Yabancı-dil öğretim yöntemleri*. İstanbul: Der Yayınları.
- Demirci, H. A. (2008). Osmanlı modernleşmesinde dil politikaları ve mebusan meclisi. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 4(16-17), 187-212.
- Demirci, K. (2022). *Toplumsal dilbilim referans kitabı*. Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.
- Demirdöven, G. H. ve Özcan, E. (2018). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminin tarihçesi. M. Durmuş ve A. Okur (Ed.), *Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi el kitabı* (ss. 161-170) içinde. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Deringil, S. (2014). *İktidarın sembolleri ve ideoloji*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Develi, H. (2009). *Osmanlı'nın dili*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Dilâçar, A. (1961). Tarih boyunca devlet dili olarak Türkçe. *Türk Dili Dergisi*, (117), 588-598.
- Erdem, İ. (2009). Yabancılar Türkçe öğretimiyle ilgili bir kaynakça denemesi. *Electronic Turkish Studies*, 4(3), 888-937.
- Ergin, O. N. (1977). *Türk maarif tarihi* (C. 1-5, C. 1-2). İstanbul: Eser Neşriyat.
- Ergün, M. (1996). Medreselerde okutulan dersler ve ders kitapları. *AK Ü. Anadolu Dil-Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1, 7-37.
- Ertop, K. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e dil sadeleşmesi. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye ansiklopedisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Faroqhi, S. (2014). *Osmanlı kültürü ve gündelik yaşam / ortaçağdan yirminci yüzyıla*. (E. Kılıç, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Fortna, B. C. (2013). *Geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemlerinde okumayı öğrenmek*. (M. Beşikçi, Çev.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

- Fortna, B. C. (2023). Multilingualism and the end of the Ottoman Empire: language, script, and the quest for the 'modern'. In A. Pavlenko (Ed.), *Multilingualism and History* (pp. 205-222). Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/9781009236287.011
- Genç, N. ve Genç, A. (2021). Language education in "Enderun". *Turkish Academic Research Review—Türk Akademik Araştırmalar Dergisi [TARR]*, 1385-1413. doi:10.30622/tarr.1020094
- Göğüş, B. (1971). Anadili olarak Türkçenin öğretimine tarihsel bir bakış. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı—Belleten*, 18, 123-154.
- Gülsevin, G. (1990). Bergamalı Kadri ve eseri üzerine. *Türk Dili*, 461, 211-214.
- Gültekin, İ. (2016). 20. Yüzyıl başlarında Afganistan coğrafyasında Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi üzerine hazırlanan bir kitap: Sarf-i Türkî. *Kesit Akademi Dergisi*, (6), 61-83.
- Güneş, M. (2017). Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim tebaaya yaklaşımında dönemsel değişimler. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 3(3), 12-26.
- Güngör, E. (2007). *Türk kültürü ve milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Güzel, A. (2018). Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi tarihine kısa bir bakış. A. Güzel (Ed.), *Türkçenin Eğitim Öğretim Tarihi Araştırmaları* (ss. 775-837) içinde. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Güzel, A. ve Barın, E. (2020). *Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Hamlin, C. (1877). *Among the Turks*. New York: American Tract Society.
- Hengirmen, M. (1993). Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi. *A. Ü. TÖMER Dil Öğretim Dergisi*, (10), 5-9.
- Işıksalan, N. (1997). İdadilerde Türkçe-edebiyat öğretimi. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 8(8).
- Karakoç, İ. (2023). Osmanlı tâbiyet hukuku bağlamında gerçek vatandaşlık statüsünün önemi -göç, iltica ve sığınma olguları üzerinden tarihî bir değerlendirme, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 6(1), s. 255-296.
- Karal, E. Z. (1978). *Osmanlı tarihinde Türk dili sorunu*. *Bilim, kültür ve öğretim dili olarak Türkçe* içinde (ss. 7-96). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karal, E. Z. (1985). Tanzimat'tan sonra Türk dili sorunu. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye ansiklopedisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karasar, N. (2023). *Bilimsel araştırma yöntemi: kavramlar, ilkeler, teknikler*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Karcı, B. (2019). Gayrimüslim mekteplerinde Osmanlı Türkçesi'nin öğretimini yaygınlaştırmak için yapılan bazı çalışmalar (1874-1909). *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(3), 19-44.
- Karpat, K. H. (2004). A Language in search of a nation: Turkish in the nation-state. In *Studies on Turkish politics and society* (pp. 435-465). Leiden: Brill. doi:10.1163/9789047402718_017
- Kartallıoğlu, Y. (2021). *Osmanlı konuşma dili*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kemaloğlu, M. (2015). XI-XIII. yüzyıl Türkiye Selçuklu devletinde eğitim-öğretim (medreseler). *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 2(5), 89-106.

- Koç, R. (2010). Tanzimat ve meşrutiyet dönemi aydınlarının Türk dilinin eğitime ve yapısına bakışları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14(33), 11-25.
- Korkmaz, Z. (1963). *Türk dilinin tarihî akışı içinde Atatürk ve dil devrimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Kotan, Y. ve Nehir, N. (2022). Arşiv belgeleri ışığında Osmanlı Devleti'nde yabancılara Türkçe öğretiminin tarihi gelişimi. 8. *Uluslararası Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Kongresi* içinde (ss. 131-141). Balkan Coğrafyası ve Türkoloji, sunulmuş bildiri.
- Kushner, D. (1979). *Türk milliyetçiliğinin doğuşu (1876-1908)*. (Ş. S. Türet, R. Ertem ve F. Erdem, Çev.). İstanbul: Kervan Yayınları.
- Levend, A. S. (2011). *Türk dilinde gelişme sadeleşme evreleri*. Ankara: Dil Derneği Yayınları.
- Lewis, B. (1955). Turkey: Westernization. In G. E. von Grunebaum (Ed.), *Unity and variety in Muslim civilization* (pp. 311-334). Chicago: The University of Chicago Press.
- Lewis, B. (2015). *Modern Türkiye'nin doğuşu*. (B. Turna, Çev.). Ankara: Arkadaş Yayınları.
- Mardin, Ş. (2015). *Jön Türklerin siyasi fikirleri 1895-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mar-Molinero, C. (2006). The European linguistic legacy in a global era: linguistic imperialism, Spanish and the Instituto Cervantes. In C. Mar-Molinero & P. Stevenson (Ed.), *Language ideologies, policies and practices: language and the future of Europe* (ss. 76-88). London: Palgrave Macmillan UK. https://doi.org/10.1057/9780230523883_6
- Merçil, E. (2000). Türkiye Selçukluları devrinde Türkçe'nin resmî dil olmasını kim kabul etti? *Belleken*, 64(239), 51-58.
- Morgan, H. (2022). Conducting a qualitative document analysis. *The Qualitative Report*, 27(1), 64-77. doi:10.46743/2160-3715/2022.5044
- Nurdoğan, A. M. (2005). *Osmanlı modernleşme sürecinde ilköğretim (1869-1922)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Önertoy, O. (1965). Halide Edib'in Yeni Turan'ı ve Ziya Gökalp. *Türkoloji Dergisi*, 2(1). https://doi.org/10.1501/Trkol_0000000027
- Özcan, T. (2017). *Merkezî ve modern eğitim kapsamında Osmanlı gayrimüslim cemaat ve yabancı okulları*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Özçam, Ç. (1997). Türkiye Türkçesi ile ilgili gramer çalışmaları-bibliyografya denemesi. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 110, 22-24.
- Özkan, U. B. (2019). *Eğitim bilimleri araştırmaları için doküman inceleme yöntemi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Özyurt, C. (2013). Osmanlı'da resmî ulusçuluk ve dil politikası. *Selçuk İletişim*, 3(3), 155-165. doi:10.18094/si.51065
- Polat, N. H. (2013). Türkçenin son yüzyılı. *Yeni Türkiye Türkçe Özel Sayısı*, (55), 834-839.
- Sadoğlu, H. (2010). *Türkiye'de ulusçuluk ve dil politikaları*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

- Sağol Yüksekaya, G. (1999). Osmanlı döneminde dilde sadeleşme. *Osmanlı Ansiklopedisi*. C, 9, 247-276.
- Sakaoğlu, N. (2003). *Osmanlı'dan günümüze eğitim tarihi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Semiz, Y. (2016). İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türkçülük politikası. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (35), 217-244. doi:10.21563/sutad.187092
- Sevengil, R. A. (1961). Türkçe'nin devlet dili oluşu. *Türk Dili Dergisi*, 10(117), 605-607.
- Smith, A. D. (2022). *Milliyetçilik ve modernizm*. (F. Bakırcı, Çev.). Ankara: Fol Kitap.
- Somel, S. A. (2010). *Osmanlı'da eğitimin modernleşmesi (1839- 1908): İslâmlaşma otokrasi ve disiplin*. (O. Yener, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şengül, S. (2009). Medreseden okula Osmanlı-cumhuriyet modernleşmesi. *Modern Türkiye'de siyasi düşünce, dönemler ve zihniyetler*, 9. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şimşek, M. (2018). Osmanlı Devleti'nde Türkçe'nin gayrimüslim okullarında mecburi hale getirilmesi ve uygulanması. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (43), 199-228.
- Şimşek, T. (2023). Osmanlı devleti son dönem dil politikası ve Türkçe eğitimi. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları—I* (ss. 197-211) içinde. Gaziantep: Özgür Yayın Dağıtım Ltd. Şti. <https://www.ceeol.com/search/chapter-detail?id=1168711> adresinden erişildi.
- Şirin, T. (2009). *Türk anayasalarında milliyetçilik*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Toderini, G. (2018). *Türklerin yazılı kültürü ve Türk edebiyatı*. (M. S. Bekar, Çev.). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Topuzkanamış, E. (2022). History of Turkish language education in the process of educational modernisation of Ottoman: from the 1770s to 1890s. *Paedagogica Historica*, 58(4), 447-465. doi:10.1080/00309230.2020.1838577
- Tulum, M. (2013). Osmanlı Türkçesi. *Yeni Türkiye Türkçe Özel Sayısı*, (55), 428-437.
- Tunaya, T. Z. (2024). *Türkiye'de siyasal partiler: İkinci Meşrutiyet dönemi*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Uzun, T. (2000). Osmanlı Devleti'nde milliyetçilik hareketleri. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 4(2), 257-275.
- Ünver-Lischewski, N. (2018). Planning the languages of Turkey. In P.-A. Mumm (Ed.), *Sprachen, Völker und Phantome*, Sprach- und kulturwissenschaftliche Studien zur Ethnizität (pp. 245-264). Berlin: De Gruyter. <https://www.jstor.org/stable/j.ctvbkk3np.9> adresinden erişildi.
- Wach, E. & Ward, R. (2013). Learning about qualitative document analysis. *IDS Practice Paper in Brief*, (13), 1-11.
- Yalçın, S. (2018). *Türk Dilinin tarihsel serüveni*. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Yaşar, T. ve Macar, O. D. (2022). Osmanlı Devleti'nde modernleşme çabaları ve dilde yapılan düzenlemeler. *Working Paper Series Dergisi*, 3(2). <http://workingpaperseries.ticaret.edu.tr/index.php/wps/article/view/169> adresinden erişildi.
- Yazıcı, N. (1993). Türkçe lisan-ı millî. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 1(493), 15-18.

- Yazıcı, N. (1995). Osmanlı son döneminde Libya’da Türk dilinin öğretimi üzerine bazı gözlemler. *Belleten*, 59(224), 121-132.
- Yılmaz, Y. ve Toktar, S. (2018). Transkripsiyon anıtlarına göre yabancıların Türkçe öğrenme gerekçeleri. H. Taş, Ü. Aslan ve Ö. Zülfe (Ed.), *Bir Devr-i Kadim Efendisi Prof. Dr. Tahir Üzgör’e Armağan* (ss. 714-734) içinde. Ankara: İlahiyat Kitap.
- Zürcher, E. J. (2020). *Modernleşen Türkiye’nin tarihi*. (Y. Gönen, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Görseller

- Görsel 1: Holdermann, J.-B. (1730). *Grammaire turque, ou, Methode courte & facile, pour apprendre la langue turque: Avec un recueil des noms, des verbes, & des manières de parler les plus necessaires a sçavoir, avec plusieurs dialogues familiers*. İbrahim Müteferrika
- Görsel 2: Berswordt, V. der. (1839). *Neueste grammatik der türkischen sprache für Deutsche zum selbstunterricht*. Berlin, F. Dümmeler.
- Görsel 3: Redhouse, J. W. (1855). *The Turkish campaigner’s vade-mecum of Ottoman colloquial language*. Thomas Harrison, 59, Pall Mall.
- Görsel 4: Tien, A. (1896). *A Turkish grammar: containing also dialogues and terms connected with the army, navy, military drill, diplomatic and social life*. Sampson, Low, Marston.

SUMMARY

Introduction and Purpose

The 18th and 19th centuries were a period for Teaching Turkish as a foreign/second, and a systematic approach to language instruction began to take shape. The Tanzimat (Reformation) and Meşrutiyet (Constitutional) periods marked a significant advancement in teaching Turkish as an official or foreign/second language, influenced by the nationalist movements that followed the French Revolution. These eras were characterized by efforts to promote *İttihâd-ı Anâsır* (Unity of Ottoman Ethnic Elements) through language instruction, reflecting the empire's broader aspirations for modernization and national unity and this research aimed to explore the language policies and the effects of teaching Turkish as a foreign or second language during the Tanzimat and Constitutional Eras in the Ottoman Empire. It delves into the historical examination and in-depth interpretation of how these policies influenced the nationalization process within the empire's multi-ethnic and multi-religious society.

Method

The study employs qualitative research methods, specifically document analysis, to investigate the language policies of the periods mentioned earlier. This method was chosen due to the historical nature of the investigation and the need for thorough interpretation. Primary and secondary sources were systematically analyzed, including archival documents, academic articles, books, and theses. Keywords such as "Teaching of Turkish as a foreign language during the Ottoman Period," "Tanzimat Era and teaching of Turkish as a foreign language," and "Constitutional Era and teaching of Turkish as a foreign language" guided the data collection and analysis process.

Findings

The research comprehensively evaluates the Ottoman Empire's language policies and the general assessment of teaching Turkish as a foreign language during the Ottoman Period. The findings indicate a concentrated effort to teach Turkish to non-Turkish subjects of the empire starting from the 18th century. The teaching of Turkish was deemed critical for maintaining the homeland's unity, and non-Muslim subjects or foreign linguists predominantly prepared the materials for language instruction.

The study also highlights that during the Second Constitutional Era, there was a new phase in teaching Turkish as a foreign language. This period saw significant developments in language policies, which were influenced by the nationalist movements that emerged after the French Revolution. These policies played a crucial role in the empire's attempts to foster *İttihâd-ı Anâsır*.

Despite the empire's intentions to integrate its subjects through the teaching of Turkish within the framework of Ottomanism from the Tanzimat period, various factors, including wartime conditions, obstructed the achievement of this goal. The research suggests that the language policies and teaching Turkish as a foreign language underwent several stages, shaped by the empire's political structure, cultural dynamics, and external interactions. These stages can be considered integral to the empire's nationalization efforts and modernization process.

Discussion and Conclusion

The Ottoman Empire's language policies and teaching Turkish as a foreign language have undergone various stages, shaped by the political structure, cultural dynamics, and external interactions. The period from the announcement of the Tanzimat Edict to the Second Constitutional Era can be considered an integral part of the empire's nationalization efforts and modernization process. The study indicates a transformation in the empire's official language policies since the Tanzimat, aiming to unify the subjects with a common language. This included efforts to align written and spoken language, simplify the language, encourage the use of Turkish in public spaces, and establish Turkish as the common language. Concrete steps taken during this period, such as making Turkish instruction mandatory in non-Muslim schools and the proclamation of the General Education Regulation, were part of the Ottomanism ideology that sought to unite the empire's subjects with a common language.

Teaching Turkish to all subjects during the Tanzimat and Constitutional Eras was a significant part of the empire's strategy to maintain cohesion and reinforce the Unity of the Elements. These efforts included language simplification, promoting national education, and crucial steps towards modernization and nationalism. Despite the challenges, these policies and efforts reflected the empire's modernization efforts and its response to the complexities of its multi-ethnic and multi-religious society.

ORCID

Hasan Hüseyin Mutlu ORCID 0000-0002-9082-709X

Vehbi Akdi ORCID 0000-0001-9412-7771

Muhammed Eren Uygur ORCID 0000-0003-3740-7579

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Bu çalışmanın planlanması, yürütülmesi ve yazılı hale getirilmesinde araştırmacılar eşit oranda katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı

Bu araştırmada herhangi bir kurum, kuruluş ya da kişiden destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı

Araştırmacıların, araştırma ile ilgili diğer kişi ve kurumlarla herhangi bir kişisel ve finansal çıkar çatışması yoktur.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırma, doküman incelemesine dayalı bir çalışma olduğu için etik kurul izni gerektirmemektedir.

